Климентина Иванова (София, България)

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ СЪСТАВА НА РЪКОПИС № 138 ОТ СБИРКАТА НА А. И. ХЛУДОВ В ДЪРЖАВНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ, МОСКВА*

Между многото ценни български ръкописи в сбирката на старообрядеца Алексей Иванович Хлудов, търговец и колекционер (1818–1882), която сега се пази в Държавния исторически музей в Москва (ГИМ), се намира един български пергаментен триод от втората половина на XIII в., № 138 (*Хлуд138*)[1], който в последно време привлича вниманието на палеославистите. Химничният му състав е анализиран неколкократно в предшестващите десетилетия[2], но не и риторичните слова[3], включени в него. По тяхното място и предназначение те са синаксарни четива, които, подобно на

* Този текст е резултат от извършено изследване в рамките на проект „Дигитален справочник на кирило-методиевското научно наследство“ на Кирило-Методиевския научен център при БАН с финансиране по проекта BG05M2OP001-1.001-0001 за изграждане и развитие на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“.

[1] Описание на ръкописа вж. у Попов 1872: 294; Щепкина и др. 1966: 280, 282; Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999: 54–55 (с библиография); Николова 2018: 283–298. А. Ф. Гилфердинг, притежател на ръкописа преди А. И. Хлудов, е намерил ръкописа в Карпинския манастир (днес в Северна Македония). М. Ф. Карлова, която, изглежда, е придружавала Гилфердинг в пътуването му по Балканите през 1868–1869 г., съобщава за богатата библиотека на Карпинския манастир и за това, че там местният свещеник им е подарил 3 стари славянски пергаментни ръкописа. За Карпинския манастир вж. ПЭ: 323–324 (без автор); вж. и https://www.pravenc.ru/text/1681141.html (използвана 12.01.2022). Много голяма е вероятността *Хлуд138* да е един от подарените тогава на Гилфердинг пергаментни ръкописи.

[2] Ще посоча например изследването върху славянските триоди на М. А. Момина (Момина 1983), както и капиталния труд на Георги Попов (Попов 1985) за химничните текстове, съдържащи част от песнопенията за делничните дни и съботите на Великия пост, вплетени в поетичен акростих с автор Константин Преславски. Те са открити и обнародвани от него. В своя труд Г. Попов е използвал и текста на *Хлуд138*. За изследванията върху *Хлуд138* вж. Николова 2018.

[3] Тук и нататък употребявам *слово* в по-общия жанров смисъл при определянето на средновековната византийска риторска практика. Конкретно в *Хлуд138* повечето от синаксарите са *учителни слова*, т.е. *поучения*.

проложните жития, се поместват според богослужебния си ред не само в пролозите, но и в минеите. В последно време именно част от тези слова (главно на свързаните с името на св. Климент Охридски), включени както в химнографски, така и в риторични състави, привличат вниманието на нашата колега Св. Николова. Тя се насочва към онези учителни слова (поучения), за които не са открити гръцки оригинали и които редица специалисти определят като предположително принадлежащи на св. Климент, на негови ученици или на следовниците му. Св. Николова изказва и свои съображения за включване на още една творба (*Поучение за V неделя от Великия пост*) към издадените в КлО1 и КлО2 текстове; тя разширява познатия от 1977 списък от преписи (КлО2: 623–666), съдържащи слова, възможно създадени от св. Климент (Николова 2008; Николова 2018). В издирванията си Св. Николова привлича и част от синаксарните четива в *Хлуд138*, които не бяха отбелязвани от палеославистите до последното му кратко описание в Каталога от 1999 г. (Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999)[4]. Там за първи път част от четивата, включени в *Хлуд138*, станаха известни на изследователите. По-късно Св. Николова ги представя по-подробно в статията си от 2008 г., а в своята студия от 2018 г. тя окончателно ги анализира като цикъл. В тази студия са дадени изчерпателни сведения за историята на изследванията върху *Хлуд138*, както и нейни собствени наблюдения de visu върху този ръкопис. Пак там като приложения са обнародвани поместените в *Хлуд138 Слово за Неделя месопустна*, *Слово за V неделя от Великия пост* и *Слово за Възкресението на Лазар*. Според Св. Николова още в старобългарската книжнина е бил оформен цикъл от 11 слова – 9 слова за периода на четирите подготвителни неделни дни и петте неделни дни от Великия пост и двете слова на св. Климент за Възкресение Лазарево (за събота от VI седмица на Великия пост) и Цветница (Николова 2008: 14)[5].

---

[4] Изготвилата описанието Л. Тасева е посочила творбите на св. Климент в синаксарната част, включително и предположително приписваните, както и частите от старобългарските песнопения на Константин Преславски според изследването на Г. Попов. Вж. Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999: 54–55.

[5] Основанията за свързването на този цикъл със старобългарското книжовно наследство вж. у Николова 2008: 3–8; Николова 2018: 245–282. В КлО2: 623–771 от великопостните слова като предположително Климентови творби са издадени 6: за Неделя месопустна, Неделя Сиропустна и I–IV неделя на поста. Св. Николова счита категорично, че към тях трябва да се присъедини и *Слово за V неделя*, като привежда свои доводи в полза на тази атрибуция, но все още няма цялостно изследване върху възможното авторство на св. Климент за тази творба, както и върху проблема за цикъла от 11 слова в рамките на старобългарските триодни сборници. Издание на текста на *Слово за V неделя от Великия пост* по руски ръкопис от средата на XIV в. вж. у Николова 2008: 15–18. От синаксарната част на *Хлуд138* Св. Николова е описала и коментирала 8 запазени изцяло или фрагментарно слова и е издала 3 текста (Николова 2018).

Тема на настоящата статия са преди всичко синаксарните четива в състава на *Хлуд138*[6]. Направените археографски и кодикологични допълнения са непълни, защото не познавам целия текст, а съм работила главно с риторичните творби в него. За описанието на *Хлуд138* освен собствени наблюдения използвам Каталога от 1999 г. и обширното представяне на ръкописа от Св. Николова (Николова 2018)[7].

Най-общо характеристиката на ръкописа е следната: *Хлуд138* е триод, обхващащ както постните празници, така и началото на цветния цикъл от подвижната църковна година – Страстната седмица и Пасхалната служба (без края ѝ). Той е староизводен, с паримии, типикарски указания, синаксарни текстове и няколко евангелски четива. Последната му датировка е от втората половина на XIII в. (Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999: 54), както се приема от изследователите[8]. Тъй като е без край, не сме сигурни дали завършва с Възкресение Христово, или е имало песнопения и за следващи триодни празници[9]. Ръкописът обема 250 листа и не е в добро състояние – вторичната му подвързия от XVI в. донякъде го е запазила през следващите векове, но краят му липсва. В книжното тяло има изрязани и повредени листове, а също така и листове с изтъркан и нечетлив текст[10].

---

[6] При анализа на състава на *Хлуд138* използвам картотеката на подготвяния заедно с Цв. Данова справочник за южнославянските триодни панигирици Bibliotheca Homiletica Balcano-Slavica (BHomBS). От картотеката на BHomBS съм използвала фиширани ръкописи, които нямат пълно описание. Тук те са посочени с техните сигнатури и датировката им. Общо върху проблематиката на триодните панигирици вж. Иванова, Данова 2019.

[7] За уточняване на съдържанието и за всички необходими справки по описанието на ръкописа съм безкрайно признателна на колегата Елена Уханова от Отдела за ръкописи на ГИМ (Държавен исторически музей), Москва, без помощта на която това изследване не би било възможно.

[8] Датировката е на О. А. Князевска и е подкрепена от А. А. Турилов, който посочва становището на Князевска. Вж. Охотина, Турилов 1993: 20. Няколкото хартиени листа, посочени в описанието (237–238, 241–242, 245–246), са датирани от средата на XIV в.; отбелязано е, че л. 239 също е хартиен, но е по-късен.

[9] Като „Триодь постная и цветная“ посочват ръкописа А. А. Турилов и Н. А. Охотина (Охотина, Турилов 1993: 20). Не само по тази причина *Хлуд138* би трябвало да се определя като Триод, а не като Постен триод. Както отбелязва и М. А. Момина, в ранния период от славянската писменост Постният и Цветният триод трябва да се разглеждат като една книга (Момина 1983: 35). През XIII в. триодите още не са така категорично разделени на „постни“ и „цветни“, а още по-рядко е спазвано отделянето на Цветница и Пасхалната седмица от постната част на триода, което по-късно е преобладаващо и дава име на двете части – Постен и Цветен триод.

[10] В Каталога от 1999 са отбелязани няколко липси в книжното тяло, но дали това са всички липси, може да се каже едва когато текстовете са внимателно проверени лист по лист. Според Каталога между л. 22 и 23, между 23 и 24 (3 листа) и между 24 и 25 е имало хартиени листове, след това изрязани. След л. 22 са били разположени песнопенията от вечерта на Сирни вторник до паримийно четиво за вечерта на Сирни петък (Захария 8:7–17); отбелязана е липса на по 1 лист между л. 50 и л. 51, л. 220 и 221, а за другите не можах да проверя липсите, но ще отбележа, че от IV тетрада са налични само 2 листа (23 и 24). Засега към посочените в каталожното описание ще прибавя, че между л. 229 и 230 липсва 1 лист

Неясен остава въпросът с номерацията на тетрадите. В каталожното описание се посочва една оригинална номерация „обикновено в края на тетрадите, а по-рядко – в началото им, в средата на долното поле“ (Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999: 54). Изглежда обаче, че номерациите са три, като двете оригинални номерации (непълни) са запазени отчасти в края на тетрадите долу на лявата страна и/или горе на лицевия лист. Първата от тях се вижда от л. 25а нататък горе, където се чете (є҃) – V тетрада[11]. С втората оригинална номерация са означени само няколко тетради. Тя започва след XIX тетрада (л. 135–142). На л. 143а (там, където се сменя и ръката) е отбелязана I тетрада (а҃)[12]. След л. 175а горе се разчита полузаличено (є҃), втората оригинална номерация не се чете (може да е изрязана при вторичното подвързване на ръкописа). Следи от нея открих на л. 221а, където горе е отбелязано XIV (і҃д) – число, несъответстващо на реалния брой тетради. Запазената в целия ръкопис номерация на тетрадите, отбелязана и в Каталога, е вторична, по-късна. Именно тя е последователна за целия ръкопис и е нанесена в средата на долното поле на листовете в началото и в края на тетрадите. Първото означение е на л. 6б, в края на I тетрада (а҃) и на л. 7а на II тетрада (в҃), а последното е в края на л. 249б в края на тетрада XXXIII (л҃г), която е от 6 листа[13].

Ръкописът е дело на преписвачи, които нямат еднаква школовка. Писмото на двамата основни кописти може да се определи като непоследователно уставно, преминаващо в полуустав със средна големина. Писмото е „рехаво“, буквите са на отстояние една от друга и някъде конфигурацията им клони към квадратна, на места те са писани небрежно, с разлики в големината и формата. Ще отбележа, че същата небрежност се отнася и до надредните знаци в по-голямата част на текста.

и че между л. 249 и последния л. 250 са изпаднали листове, количеството на които не може да се установи.

[11] Ако тетрадите са по 8 листа, както изглежда от номерациите, то значи, че до л. 24 включително от книжното тяло липсват 8 листа.

[12] Смяната е отбелязана от Св. Николова. Тъй като последният ред на л. 142б завършва с обичайното съкращение за напомняне на библейски стих (Дан. 3:57) към *Покаения канон* на Андрей Критски (г҃ни г҃а поите дѣла и прѣ·// [превозносите его вовеки]), тя счита, че „очевидно тук има загубени листове“ (Николова 2018: 287). Липсващ лист обаче няма, песнопенията на л. 143а следват реда си, а в тетрадите XIX и XX няма липси.

[13] Вторичната номерация е направена след XIV в., защото между 8-те листа в тетрада XXXII са включени по-късните хартиени листове от XIV в. Според начертанието на буквите номерацията най-вероятно е нанесена след вторичното подвързване, т.е. в XVI в. На места се виждат и двете номерации; те обикновено сочат едни и същи цифри, но има случаи на разминаване, които трябва да се уточнят de visu. Така например на л. 221а горе втората оригинална номерация е с числото д҃і, а вторичната късна номерация отчита вярната последователност на тетрадите – XXX (л҃).

Правописът на *Хлуд138* е среднобългарски и целият текст заслужава детайлно изследване. При прегледа на езиковите и правописните черти на ръкописа Св. Николова посочва (Николова 2018: 287–291), че всички книжовници имат общи черти на правописа, съчетание както на старинни, така и по-нови явления, „а също – макар да варират в някои случаи между различните книжовници, общо взето, показват немалко устойчиви белези“ (Николова 2018: 287; за лексиката на ръкописа срв. и Русек 1969). Примерите, подбрани от Св. Николова, са лексикални и илюстрират редуване на архаични и по-нови думи. Заключението е, че в *Хлуд138* „са използвани различни източници – някои много по-стари антиграфи, но има и някои нововъведения“ (Николова 2018: 289)[14].

Тъй като наблюденията ми са главно върху синаксарните четива, ще посоча най-общо, че правописът на *Хлуд138* е с две носовки, а по отношение на еровете е едноеров (ь). Буквата ъ се пише рядко и несистемно[15]. Изясняването на еровете не е засвидетелствано в еднаква степен в отделните ръце, но се среща повсеместно и във всички позиции. Паерчикът вместо ерова буква (ъ, ь) се употребява разширено и има най-различни начертания. На места той е заменен с точки или дъгички над реда или над втората от съгласните. Смесването на носовките е проведено повсеместно в текста, а някои форми, включително замяната на носовките с ъ, ь, є и обратните случаи – на ѫ вм. ъ или о; на ѫ и ѧ вместо ъ, є – показват, че процесът на деназализация през XIII в. и промененият гласеж на буквите влияят върху правописа, тъй като книжовникът се подчинява на вътрешния си диктант. Вероятно неясните правила относно употребата на ѫ и ѧ създават несигурност у копистите (това се вижда от пълното смесване на ѫ и ѧ от първия книжовник, по-рядко при другите). Така се обясняват и разнообразните и колебливи начертания на двете букви, особено на ѫ. Отделни примери за това има в целия ръкопис. В текста, най-вече при първия книжовник, има начертание „средна носовка“ ѫ с много малка, само загатната главичка. На няколко места забелязах употреба на йотувани носовки – Тѧ ѭжє вндѣ моѝснѝ (2 пъти – с ѫ и с ѫ) във винителен падеж (л. 94б). Смесване на ѣ/є и ы/н, преглас на ѧ след палатални съгласни (редовно след ч), частично

[14] В своето обобщение Св. Николова се опира и на ценните данни, посочени в изследването на част от лексиката на среднобългарските триоди от Й. Русек („Из лексиката на среднобългарските триоди“), една от малкото подобни публикации през 60-те години на XX в. За съжаление, в нея *Хлуд138* остава в периферията на избраните 11 триода и повечето примери са от по-известните тогава паметници (вж. Русек 1969).

[15] Забелязах поне на едно място, където се сменя почеркът (от л. 190а до л. 198б), че ъ започва да се пише редовно и дори на места ы се пише ъı, но още от л. 191а същият копист постепенно се връща към едноеровия правопис. Възможно е да има и други подобни места и не е изключено те да отразяват правописа на антиграфа.

изчезване на епентетичното ѧ, както и други черти на среднобългарските текстове се срещат при преписвачите на *Хлуд138*, както е в много ръкописи от XIII в., най-вече в провинциалните български книжовни средища[16]. Забелязах обаче и една особеност, с която досега не съм се сблъсквала. При несъмнено българския характер на правописа отделни гласни букви, най-вече н и ы, се удвояват съгласно рашките норми; предполагам, че копистите не само са чели, но и са преписвали рашки текстове. Удвояването е във всички позиции, а не само около прилагателните, където може да се обясни с подражание. Удвояват се завършващи на н или ы окончания на различни думи (глаголи, съществителни, прилагателни, местоимения (вын҃, мын҃). Това се наблюдава и при двата основни почерка. Срещнах удвояване, включително на ь, но не в род. м. р., мн. ч., а в им. ед. ч. (например ѡгн҃ьь л. 129б)[17]. Ударения няма, а надредни знаци се пишат без система и с най-различни начертания: точки, малки хоризонтални и коси чертици, лява ᾽ и рядко – дясна᾽ надредна запетая, точка с коса чертичка ́, знаци ̂ и ̆. Косите чертички с различен наклон се редуват с горна точка и надредни запетаи. Най-широко са застъпени надредната точка (при първия копист) и дъгичката с различна големина над буквите (при втория)[18]. При първия копист надредната точка освен в начална и поствокална позиция се среща и изобщо над гласни букви, а с точка или с две точки над две съгласни на места той заменя паерчика. Титлите имат различни начертания, някои са пречертани, други – вълнообразни и т.н. Във връзка с писането и разпределението на работата между копистите ще отбележа, че спорадично се забелязва липса на първа буква от думите, започващи със заглавни и малки червенословни начални букви. Това е сигнал, че червенословът на места е нанасян по-късно, най-вероятно от друг книжовник, затова на места е пропуснат. Срещат се не само липси на първи буква, но и много грешки от типа на с҃ѣ вместо п҃ѣ л. 32а; в҃ѫ вместо вь с҃ѫ л. 179б; ⁖ ѫ҃ вместо ⁖ с҃ѫ҃ 182а; ѵ҃ѣ вм. п҃ѣ в канона за Велики четвъртък л. 202б; при библейските имена във *Великия покаен канон* на Андрей Критски (например Пѧноѣ вместо Мѧноѣ л. 139б). Със същия червенослов има и добавки от друга ръка на изпуснати букви (те могат да се видят на л. 179б, 189б и другаде). На места има следи от намеса на служещи по триода хора. Срещу началото на четиво, започващо с контурен червенословен инициал

---

[16] Както посочихме по-горе (бел. 1), ръкописът се е пазил в Карпинския манастир и не е изключено да е писан там или в друг манастир в областта.

[17] Видният наш учен Иван Добрев, към когото се обърнах за консултация, ми даде най-логичното обяснение – че изобщо така става при наслагването на правописни влияния в райони, където има различни правописни практики.

[18] При изтъркания на места и не съвсем ясен текст, а и при небрежния начин, по който са изписвани надредните знаци, тяхната форма на места затруднява възпроизвеждането им за печат.

ꙋ и точки вътре в буквата, в полето с мастило същата буква ꙋ е повторена небрежно, но е оформена в друг стил. От по-късна ръка и кафяво мастило за удобство са нанесени уточнения към началните текстове на делничните дни от постните седмици (л. 36б, 38а, 40б, 43а, 62а, 77б и др.). Друг книжовник от по-късно време (XVI в.?) подновява с черно мастило полузаличени думи (по-голяма намеса забелязах на л. 53б, 54а, 214б, 215б, 216а,б, но има думи и отделни букви и на други страници)[19]. Те са свидетелство, че за този ползвател на триода е бил привичен ресавският двуеров правопис, според който той заменя някои букви. Някъде ь или о са поправени на ъ, другаде над ѧ, ѫ е написано є (например в гр҃ѫдѧщн л. 34а). Има и по-късни приписки и подписи с имена. Всичко това, както и зацапаните, потъмнели и изтъркани страници, свидетелства, че *Хлуд138* е използван в службите в продължение на столетия.

Що се отнася до типа и структурата на триодните песнопения в *Хил138*, те са определени от М. А. Момина и от Г. Попов (Момина 1983; Попов 1985). Двамата изследователи систематизират триодите по различни критерии, но и според двамата *Хил138* е в една група с *Орбелския триод*[20].

СЪСТАВ НА СИНАКСАРНИТЕ ЧЕТИВА В *ХЛУД138*

Според състава на четивата *Хлуд138* може да се причисли към групите на староизводни синаксари и на триодните панигирици, в които е включен изцяло или отчасти цикълът за подготвителните и великопостни неделни дни, съставен от преводни и непреводни (включително и на св. Климент) слова. Както творбите, така и техният брой варират в различните обособени групи от триоди или триодни панигирици. По отношение на пълния цикъл четива *Хлуд138* е редуциран. В него за Неделята на митаря и фарисея и за Неделята на блудния син, подготвителни към постния период, след 6-та песен на каноните на утренята в неделните дни не са включени четива. Това може да се дължи на по-късното оформяне на цикъла четива за предпостните седмици. За останалите неделни дни от поста, за Лазарова събота и за Цветница са поместени предположително Климентовите творби, така както е и в останалите триоди, в групата, към която той се числи. От друга страна, в седмичните великопостни служби в *Хил138* (и по-специално за съботните дни)

---

[19] Вероятно през XVI в. на л. 235б долу в последната стихира на хвалитните с начало: Тєбє ѡдѣѫщагѡ сѧ свѣтомь… краят е дописан с късни букви и черно мастило от един от ползващите триода. Той е дописал и края на последното паримийно четиво от вечернята за Велика събота на хартиения лист 246а.

[20] По тази причина, а и защото снимките му са качени в интернет, при някои уточнения към състава на *Хлуд138* използваме за съпоставка именно *Орбелския триод*. Интернет адрес: https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=1DC9653D-9A95-47FA-9F8A-787F85F6ED9C ; Последно описание: Христова, Загребин, Енин, Шварц 2009: 50–52 (№ 15).

се четат текстове, липсващи или редки в останалите староизводни триоди и триодни панигирици – за Събота от месопустната седмица, за Събота от I седмица на Великия пост и за Събота от V седмица (на Акатиста), а също и два текста за Велики петък, които не съм срещнала в други старо- и средно-български ръкописи. Те обаче се намират в по-късни преписи в сръбски панигирици и триоди със синаксари, между които най-важно място заема сръбският Постен триод от сбирката на А. И. Хлудов – *Хлуд139*, писан в 1433–1434 г.[21]

Св. Николова е описала текстовете на словата от *Хлуд138*, свързани с името на св. Климент. Останалите синаксарни четива в ръкописа обаче не са познати на изследователите. По тази причина ще представя тук в едно общо описание 15-те творби от *Хлуд138*[22]. Едновременно за пълнота посочвам и всички забелязани от мен уставни указания за четенето и на други слова в *Хлуд138*. За ориентация на читателя маркирам и химничните части, където са поместени синаксарните четива. Върху досега неизследваните текстове се спирам по-подробно. За ония слова, които са описани и издадени със справочен апарат в КлО2: 635–666 и от Св. Николова 2018, ако е необходимо, представям допълнителни данни.

---

[21] Вж. Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999: 58–59, № 53 (с библиография). Изготвилата описанието Л. Тасева е посочила, че в ръкописа са включени и „поучения за по-важните празници от Събота месопустна до Лазарова събота“, между които предположително приписваните на св. Климент; в описанието е отбелязано, че те спадат към първичната редакция на творбите. Синаксарната част в *Хлуд139* е обособена от химничната и е на л. 250б–263б – в края на ръкописа. *Хлуд139* е описан и използван при изданието на съчиненията на св. Климент в 1977 г. (КлО2: 639–640, № 8, обработила Кл. Иванова). В изданието разночетенията по *Хлуд139* са подведени към всичките 6 поучения. Там изказвам и хипотеза, че в българската му подложка са липсвали листове, съдържащи края на Словото за V неделя от поста и началото на Словото за Възкресението на Лазар, понеже в *Хлуд139* тези два текста са слети на л. 262 (КлО2: 640). С това слово завършва и синаксарната (риторичната) част на *Хлуд139*, т.е. целият ръкопис.

[22] Среднобългарския текст предавам максимално близо до оригинала съгласно възможностите на шрифта. Включвам алограмата за голяма носовка ѫ, а също и средна носовка ѫ за ѫ и ѧ, защото те са емблематични за правописа в този триод. Средната носовка на много места трудно се различава поради това, че горната ѝ част е едва забележима. От останалите букви се запазват ѥ, ѵ, ѡ, ѕ; ѳ, ѿ, ѯ, ѱ, ѹ, ѻ; ѧ, ѩ, ѭ, ѫ и ѯ, но ѹ предавам като ѹ. Възпроизвеждат се надредните букви, съкращенията и буквите под титла, както и пунктуационните знаци (включително средната точка). Другите разделителни знаци в текста се предават с обикновена точка. Главни букви се въвеждат само там, където те са откроени в текста с големина и червенослов. Всички глоси в полето се слагат в кръгли скоби. Надредните знаци са различни при различните преписвачи, но най-характерни (поне за двамата основни преписвачи, в чиято част са текстовете от приложенията) са надредните точки, някои от които са едва забележими, и дъгички с различна големина и очертания. Те се пишат не само над гласните в начална и поствокална позиция, но и над други букви без система. Паерчикът се среща с различни начертания, но го предавам само с ◌҃. Различните начертания на надредните знаци се подвеждат под една форма (◌̇), (◌́ и ◌̀), (◌̆ и ◌̌) ,(◌᾽) ,(◌̓), (◌̈), в това число и титлите, които се предават само с (◌̄), (◌̃) и (◌͡).

Първите уставни указания в състава на *Хлуд138* са за Събота месопустна. На л. 8б при утренята се посочва, че след седалния тропар на катизмата се чете Слово от Йоан Дамаскин (и҆ ч҃е·мь· сло҃в дамаскиново)[23]. Канонът на този празник е за усопшите на глас 8-и, а след 6-а песен, кондака и икоса следва четивото за Събота месопустна.

1. Л. 11а–12а: Вь сѫ҃б· мѫ҃с·поу҃снѫ· по҃ѹ҃ѵ҃ниє· ар҃хепи҃па костандина гра҃д· алекѯан҃дрьскаа҆го· бл҃гви ѡ҆ч҃е·

Нн҃ѣ разоумѣіємь братиіє· какѫвь (!) страхь и трепеть имать д҃ша· іє҃га разлѫчѣіє҆т сѧ ѿ тѣла· и҆ прии҆деть бо на нѫ вьсе воиньство противни҆х силь· кнѫзь тьмѣ др҃жителѣ лѫкавьствиѩ· вь ѡбрь [! ѡбразь] іє҆тероу ѡсѫжд҃ению·

Край: ми же бра҃тѩ моѩ҆ понѣ н҃нѣ вьспрьнѣмь· ꙗ҆ко ѿ сн҃а поганьска· ранѫ диꙗволѫ ѿврьзѣм҃ вьспрьнѣмь покаа҆ниіємь· припаднѣ(м)ь кь бг҃оу сь сльзам҃и да ѡ҆мыіємь гр҃ѣхы н҃шѫ· да радостиѫ достигнемь и са҃нѣмь на страшнѣмь сѫдѣ· сь іс҃омь бг҃омь н҃шимь вѣнчѣіємии҆· вь славѧ ѡ҆ц҃а и сн҃а и҆ ст҃го д҃ха и н҃нѣ и пр҃но·

Поучението се приписва на Теофил Александрийски (CPG 2618; PG 65: col. 200–201). От познатите ми южнославянски преписи най-близък до този е *Хлуд139*, л. 250б–252а. Текстовете на двата преписа нямат значими варианти, освен там, където при грешка на кописта на *Хлуд138* в текста на *Хлуд139* стои правилното четене. Важен белег на зависимостта на *Хлуд139* от *Хлуд138* е еднаквото им неточно заглавие (ар҃хепи҃па костандина гра҃д. алекѯан҃дрьскаа҆го·), както и еднаквият край, който в останалите преписи е вариант на *Хлуд138*. Същото слово се съдържа и в Апендикса към Кратката редакция на *Златоструя.* В своето изследване върху *Златоструя* Я. Милтенов го посочва под № 37 на Апендикса и дава изчерпателна информация за историята на словото. Я. Милтенов подчертава, че византийската му традиция е доста сложна, което се отразява и върху вариативността на творбата (Милтенов 2013: 218–219, бел. 78). За същия празник словото се среща в още няколко сръбски ръкописа от по-късно време. Ще посоча два от тях, с които съм работила de visu[24]. Ръкопис № 218 от Музея на Сръб-

---

[23] Началото не е дадено, но в Рс645 от сбирката на Сръбската народна библиотека, Белград (триоден тип А по Г. Попов), началото е: Ꙗже ѿ сьнѣден. В Алексеевско-Студийския устав за празника се посочва слово от Андрей Критски за покойниците, с начало Ꙗко ничьтоже въ истиноу (Пентковский 2001: 234), от което в старобългарския репертоар не съм намерила препис, но то има новоизводен превод от XIV в.

[24] За възможността да работя с тези и много други ръкописи от МСПЦ и ПБС по време на командировките си през 80-те и 90-те години на XX в. благодаря на директорите на двете библиотеки и на отците и ръководството на Сръбската православна църква. Ще спомена консултациите по състава на тези ръкописи, получени от покойния проф. Д. Богданович, признателна съм и на колегите А. А. Турилов и Ж. Л. Левшина за справките върху тяхното съдържание в сравнение с руските тържественици. И двата панигирика са староизводни. Те нямат постатийни печатни описи.

ската православна църква в Белград (*МСПЦ218*, л. 31а–32а)[25] и ръкопис № 253 от Библиотеката на Сръбската патриаршия (*ПБС253*, л. 14б–15а)[26]. Насловът им е Пооученїе вь сѹ͡ бн҃ь мѣ͡пѹ. Краят им не съответства на *Хлуд138*, а е по-близък към посочения у Черторицка вариант (Черторицкая 1994: 87, № 03.6.22). В *МСПЦ218* той е: Снх҃же чающе братїе. потыцнм се нескврьннын н непорочны wврѣстн се прѣ͡ ннмь. нѣгдн оуподобнм се г҃лющемоу. прїндѣте бл҃венн wц҃а моіего. наслѣдоунте оуготованоіе вамь цр҃твїе б҃жїе w҃ сложенїа всего мнра. емоуже… следва доксологична формула. По състав и текст двата сръбски ръкописа са толкова близки, че може да се предполага общ техен антиграф.

От л. 14б на утренята за Неделя месопустна започва канонът на празника, в който е и синаксарното четиво.

2. Л. 16б–17б: Поучение в Неделя месопустна. Начало: Се прнн҃де врѣмѧ покаа҃ннıа҃. Вж. КлО2: 676–681 (първична редакция); Николова 2018: 292 и изданието в Приложение I, с. 302–303; Черторицкая 1994: 88–89, № 03.7.02. Към посочените преписи на това слово ще прибавим *МСПЦ218* л. 32а–34б и *ПБС253,* л. 15а–16б, които не са използвани в изданието на съчиненията на св. Климент.

От л. 19а са поместени песнопенията за Сиропустната седмица (част от листовете липсват). На л. 25а започва вечернята на Събота сиропустна, а на л. 26а – утренята с канона за светите отци на 8-и глас[27]. След кондака и икоса следва синаксарното четиво.

---

[25] Ръкопис *МСПЦ218* е посочен от Д. Богданович (по определението на Вл. Мошин) като сборник, съдържащ Патерик и поучения на отците с жития на светци (Богдановић 1982: 35, № 1530). Според дефиницията, възприета в BHomBS, той е календарен сборник – *Панигирик триоден постен и цветен със слова от Неделята на митаря и фарисея до Неделята на всички светии*. Датировката му е 1550–1560 г. (Станковић 2003: 60–61). Ръкописът е от манастира Велика Ремета.

[26] Ръкопис № 253 от Библиотеката на Сръбската патриаршия (*ПБС253*) е определен като *Теодор Студит*. Сравни Богдановић 1982: 106, № 1530, датиран от XVII в.; Недељковић 2012: 51, № 240, датиран от 1618 г. *ПБС253* е *Панигирик триоден постен и цветен със слова от Неделята на митаря и фарисея до Неделята на всички светии.* По съдържание принадлежи към една текстологическа група с *МСПЦ218*, но се отличава от него по правописа си, който е непоследователен (със сърбизми) ресавски, двуеров. Определението му като *Теодор Студит* е свързано с характерния състав на някои късни балкански триодни панигирици. За постния период те съдържат четива за всеки ден от седмиците. Част от текстовете в тях са от св. Теодор Студит. Този състав обаче не се покрива с авторския сборник поучения на именития византийски автор. Тринадесет творби, включително и предположително Климентовите, са общи между *МСПЦ218*, *ПБС253* и *Хлуд138*. Двата ръкописа съдържат преписи и от всички останали творби от постния цикъл, включени в КлО1 и КлО2, но с варианти, липсващи в академичното издание. В това отношение те имат значение за текстовата история на съответните слова. Текстовете от *МСПЦ218* и *ПБС253*, които се цитират в публикацията, се предават без надредни знаци и според начертанията на някои букви в по-късния правопис.

[27] На л. 28б в VI тропар на 6-а песен е известното славословие на светите Кирил, Методий и Йоан Рилски. То е отбелязано у редица изследователи и в Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999.

3. Л. 29а–29б: Сѧ· снр҃поу҃на· слв҃· стыхъ ѿцъ· и постнницѣ. и w стнтелѣхь. и w ѹрьнорнсцѣхь. ѡ̀ [28] (следващата дума е заличена).

Се прнспѣ врѣмѧ брат҃іе· прѣсвѣтлаа̀ памѧ̀ прѣпо̑бнихь· и блженнхь ѿцъ. и стыхь ѹрьнорнзець· пло̑ь мѧжѧскнѝ и женьскын· и стнтель. и ѹ̑творець· унстотн рȃн тѣснннѧ [грешка тѣлѣснннѧ]· анг҃льскын на земн жн҃іе жнвше· мнрь ѡставншѧ· домь и госпт҃во·

Край: нн҃ѣ вь горнѣмь іер̑мѣ· сь пр҃рокн и а̑пнн· и сь патрнарҳнѝ вьселншѧ̑· и оудалншѧ̑ ѿ мнра· славнѣншѧ цр҃(і) и земннхь вьзвелнуѧ· вь рѧкоу дѣло имѧще· ѧзыкомь бг҃а славѧще· и бц҃ь прослављнѝ нхь на нб҃снѝ и на земнѝ· и трѹднш̑ѧ до см҃ртнн· и вьселн ѧ вь покон бесмр҃тннѝ· ндеже і̑е в̑елѧщнм сѧ жнлнще оу тебе· бг҃оу ншемоу сла̑ вь вѣкы амнь̑.

Словото изглежда непреводно и е от типа на кратките поучения на св. Климент. Не съм го открила в други среднобългарски триоди. Все пак по особеностите и по сходството му с катехизистични пасажи от Климентовите поучения може да се предположи, че е писано ако не от св. Климент, то от негови ученици или от подражатели на словата му. В този текст се срещат старобългарски лексеми, а някои изглеждат в *Хлуд138* вече неясни, заместват се с други и смисълът се губи. Ще посоча само един пример. Към края на краткото поучение се възхваляват подвизите на божиите угодници и се използва познатата евангелска съпоставка между тесните врата и тесния път, водещи към живота, и широките врата и пространния път, водещи към погибел (Мт. 7:13–14). В *Хлуд138* обаче четем: текошѧ нскомь (вероятно първичното е ѧзъкъ) пѧтемь· свѣта сего· и ведѧть (ѧ) вь проводноіе (преосмислено от породьноіе) ранскоіе простран҃ноє жн҃іе (вероятно е преосмислено от жнлнще)[29].

В южнославянските триодни панигирици срещнах този текст в по-късни сръбски преписи за същия съботен ден (*МСПЦ218*, л. 36а–37б и *ПБС253*, л. 18а–18б)[30]. За разпространението му в руската книжнина вж. Черторицкая 1994: 114, № 04.6.05. У Черторицка са посочени два руски ръкописа, в които има и други текстове, възхождащи към старобългарски протографи. Текста вж. тук в Приложение.

---

[28] Така както е в текста на *Хлуд138*, заглавието се превежда: *Слово на светите отци и [за] отшелниците, и за светителите, и за монасите.* Възможно е първоначалното правилно четене да е било: *Слово* ***за*** *светите отци* [слв҃· w стыхъ ѿц҃нхь] *и за отшелниците, и за светителите, и за монасите*, срв. Черторицкая 1994: 114, заглавие: *О святых отцех, и о постницех, и о пустынницех, и о черноризцах, и о мученицах.*

[29] Смисълът се възстановява, ако приемем, че нскомь възхожда към оузкомь (за „пътя“), а проводноіе – към породноіе (синоним на „райско“). Ще отбележа, че и късните сръбски преписвачи имат подобни трудности, за тях думата порода („рай“) не е ясна и те също като в *Хлуд138* прибавят „райско“, но към „жилище“, с която дума пък заменят „живот“. Сравни в *ПБС253*: и оуведе е вь простран҃но вь ранское wно пород҃ное жнлнще.

[30] Текстът и на двата сръбски преписа възхожда към един протограф, а редакционни промени са нормални за по-късните сръбски текстове.

Службата за Неделя сиропустна започва на л. 31а, а утренята – на л. 31б. Между л. 32 и л. 33 е изрязан лист, на който са били краят на икоса и Поучението за Неделя сиропустна, от което са запазени последните думи.

4. Л. 33а: Край: //[4 изтъркани букви]вше н жⷣдавше· прндѣте оуг҃ованїѥ ї҃е вамь ц҃рство· ѿ наоⷣла мнр҃оу (Мт. 25:34) ѡ҃ х҃ѣ і҃сѣ г҃н нⷭ҃шемь. іємоуже слава вь вѣкы а҃мнь· [Начало по *Хлуд139*: Братїа послоушанте оумные двер҃н.]. КлО2: 698–702, първична редакция (към посочените там преписи от текста ще прибавя *МСПЦ218*, л. 37б–39б и *ПБС253*, л. 18б–20а). Вж. и Николова 2018: 292. За руската традиция вж. Черторицкая 1994: 117–118, № 04.7.01.

В края на службата за Сиропустна неделя в типикарските указания към нея се посочва, че след възкресния тропар за този ден е предназначено още едно поучение – от Теодор Студит (чⷱмъ пооученіе пр҃пр҃обнаа҃го wц҃а стоудита·, л. 34а), но без уточнение кой точно текст се чете.

От л. 34а следват песнопенията за седмицата преди I неделя от Великия пост. Службата за Теодорова събота започва на л. 50а. Има липса между л. 50 и 51 (част от вечернята за мъч. Теодор Тирон и началото на утренята). На л. 51а текстът продължава от III песен на канона за мъченика (//мⷱ҃тн г҃н· тн же свѣ҃ ѡмраченїѥмь·). Синаксарното четиво за Събота на Теодор Тирон е след 6-а песен, кондака и икоса.

5. Л. 51б–52а: С҃ⷭ҃· а҃· п҃о· памⷯ҃ ст҃го ѳеѡ҃ра· тнр҃она. ст҃рть ієго·[31]

Оу҃лиѧнову законопр҃ѣстⷯ҃пнѧкоу· н злоучьстивомоу. ѡставившомоу҃ свѣ҃· а҃ тмⷯ҃ вьзлюбшомоу· wставившоу вѣчн(ⷯ҃)ⷯ҃ жнзнь· и҃ мⷯ҃кⷯ҃ вьспр҃нѣмшоу·

Край: вьсн к҃ртыѧне сьшедше сⷯ҃ на мѣс҃то· сьтворнхомь праз҃никь сь патр҃нарх҃омь· вь· а҃· сⷭ҃· ст҃омоу ѳеѡ҃роу тѣмь на вьсѣко лѣто· и҃ вр҃ѣмⷯ҃ до нг҃ѣшн҃ѣго҃ д҃не· добра мн҃ка(а)[32] х҃ва ѳеѡ҃ра· памⷯ҃ть сьвр҃шатн· оуставншⷯ҃ бл҃гочестно· ѡ҃ х҃ѣ і҃сѣ г҃н нⷭ҃шемь· іємоуже слава вь вѣкы а҃мнь.

Творбата е анонимна. Гръцки текст BHG: 285–286, № 1768 (b или c). Съдържа разказ за посмъртното чудо на св. Теодор Тирон (*Чудото с коливото*), дало името на съботния празник. По времето на Юлиан Отстъпник в събота преди началото на Великия пост светецът се явил на архиепископа и го предупредил да предпази гражданите на столицата от нарочно осквернената с жертвена кръв храна. В южнославянските триоди и триодни панигирици разказът не спада към постоянния им състав. *Чудото с коливото* е поместено за празника и в *Хлуд139*. От по-късните сръбски панигирици го

---

[31] Заглавието памⷯ҃ ст҃го ѳеѡ҃ра· тнр҃она. ст҃рть ієго· е неточно и в съдържателно, и във формално отношение. Би трябвало да е н ст҃рть ієго или о ст҃ртн ієго. Заглавието в *Хлуд139* (л. 255а) обяснява отчасти присъствието на думата ст҃рть, тъй като в него насловът гласи: памⷯ҃ ст҃го ѳеѡ҃ра тн҃она. ст҃ртн его р҃ц҃ѣмь братїе. И двете заглавия обаче предполагат разказ за страданията, претърпени от мъченика, какъвто в дадения текст няма.

[32] Второто ѧ при удвояването в краесловието е написано по-различно, поради което го заграждам в скоба.

намерих в *МСПЦ218*, л. 51а–52б и *ПБС253*, л. 27а–28а. В тях е поместен същият превод като в *Хлуд138*, с разночетения. В минейните календарни сборници под дата 17 февруари изобщо липсва (според BHBS). За руската традиция вж. Черторицкая 1994: 141, № 05.6.07[33].

От л. 53б се чете вечернята, а от л. 54а – утренята за I неделя от Великия пост[34].

6. Л. 56б–57б: Поучение за I неделя от Великия пост (Неделя на Православието). Заглавието е разширено: Поучение· а· не писта· посмушанте хлюбцы[35]. Начало: Вндѣсте ли вьзлюбенни· ѿ самѣхь вещественнѫ (!) полза· иже искоупил ни єсть вь сѫ нелѫ поста[36]. Вж. КлО2: 715–727; Николова 2018: 292–293. Среща се в южнославянските триоди и триодни панигирици в рамките на цикъла с предположително Климентови слова. В двата преписа, които не са включени в изданието – *МСПЦ218*, л. 52б–55а и *ПБС253*, л. 28а, 29а–30а, то е поместено с разлика в началото (Възлюблєнїнїн вѣте, ѿ самѣ вѣцин полꙁ) и с редакционни промени. За руската традиция вж. няколко варианта у Черторицка (Черторицкая 1994: 144–146, № 05.7.01–05.7.03).

В края на утренята на I неделя има посочка, че на първия час се чете поучение, но не се уточнява кое: Na amь· ut ѵemь Pouuѣє·// л. 59а.

На л. 59б започват песнопенията за II седмица от Великия пост. Службата за II неделя е от л. 77б, а четивото е на утренята след кондака и икоса на канона.

7. Л. 79а–79б: Поучение за II неделя от Великия пост. Заглавието е разширено: Сло· поученне· в· не по· н выи ѫдро·[37] послушите·. Начало: Прндѣте дроузы н брате· Вж. КлО2: 727–736 (първична редакция); Николова

---

[33] У Черторицка са посочени 4 руски преписа, 2 от които са свързани с южнославянската традиция. Най-ранният е известният пергаментен ръкопис от РГБ, Румянцевската сбирка № 406, л. 68б–70б; вж. и ръкописа от Музейната сбирка на ГИМ, № 1779, л. 36б–39а.

[34] На утренята са включени 2 канона – за първопраотците и за иконата на Христос (кѫ wбразоу).

[35] Същото разширение на заглавието има само в *Хлуд139* (вж. разночетенията към текста в КлО2: 723). Както се вижда, синаксарното четиво не се отнася към вече утвърдилия се празник на I неделя като Неделя на православието, нито е посветен на старозаветните отци от Книга Битие, а е увещателно слово в началото на поста (КлО2: 715). Поучителният му характер е подчертан от включеното в заглавието обръщение към пасомите.

[36] Тук текстът явно не е разбран от кописта. От изданието с разночетения (КлО2: 723) се вижда, че според вариантите по всички привлечени преписи само един – *Хлуд139*, отговаря на *Хлуд138* в преосмислянето на вецин във вещественнѫ.

[37] При выи имаме един от многобройните за *Хлуд138* случаи на удвояване на букви (выи ѭдро). В СБ 2: 1283–1284 думата ѭдро се среща неколкократно, като две от употребите в *Синайския псалтир* са в същия контекст „бързо (веднага) ме чуй“ (Пс. 68:18; Пс. 101:3). В КлО2: 640 (при описанието на *Хлуд139*) и 734 (при разночетенията към текста) погрешно съм сляла вы ѥдро в една дума, така че се е получило выѥдро, което ме е подвело в обясненията. Друго четене: вы иѫдро у Николова 2018: 293, вж. и коментара на с. 294.

2018: 293. От всички привлечени в КлО2 за разночетения преписи единствено в *Хлуд139* заглавието съвпада с *Хлуд138*. Поучението се намира и в *МСПЦ218*, л. 63а–65а, и в *ПБС253*, л. 35а–36а. Текстът възхожда към един и същ протограф с *Хлуд138*, но с редакционни промени в двата сръбски преписа. За руската традиция вж. Черторицкая 1994: 164, № 06.7.01.

На л. 80б започват песнопенията за III седмица от Великия пост. Службата за III неделя (Неделя кръстопоклонна) е от л. 97б.

8. Л. 99б–100б: Поучение за III неделя от Великия пост. Слово· пооучени҆е· г҃· не҆· поста·ѡ҃че бл҃гословни·. Начало: Вьзлюбенни҆ прѣполовивше ст҃ыѧ д҃нни҆ пост҆ниѧ҆· възра҆ует с҆ѫ д҃ша и҆ покланѣ҆ем сѫ честномоу. Вж. КлО2: 744–753; Николова 2018: 293. Поучението се чете и в *МСПЦ218*, л. 75б–78а, и в *ПБС253*, л. 42б–44а. Те възхождат към един протограф с *Хлуд138*, но в нашия ръкопис има редакционните промени спрямо двата сръбски, както и спрямо останалите познати преписи. Насловът му е еднакъв само с *Хлуд139* (вж. разночетенията в КлО2). За руската традиция вж. Черторицкая 1994: 183, № 07.7.01.

На л.102б започват песнопенията за IV седмица от Великия пост. Службата за IV неделя е от л.119б.

9. Л. 120б–121б: Поучение за IV неделя от Великия пост. Поу҆ченн҆. д҃. не҆. пост҆а. ѡ҆ а҆лч҆бѣ. ѡ҆.

Начало: Прндѣте цр҃квнаѧ҆ чѫда· ѡбычн҆о пооученне сьтворнмь· ѡ҆ а҆лч҆бѣ и҆ ѡ҆ мл҃твѣ кь вашем҆ избав҆енню·[38] Вж. КлО2: 753–760 (първична редакция); Николова 2018: 293. Поучението се намира и в *МСПЦ218*, л. 90а–91б, и в *ПБС253*, л. 52а–53а с редакционни промени, близки до останалите познати ни късни преписи (вж. разночетенията в КлО2). За руската традиция вж. Черторицкая 1994: 202, № 08.7.01.

В края на утренята на IV неделя има типикарско указание, че на часовете се чете поучение за деня. На чѣ҆· че҆мь· [п]ооученне д҃невн҆о л. 122б.

На л. 123а започват песнопенията за V седмица от Великия пост. В сряда вечер е нощната служба с *Великия покаен канон* на Андрей Критски (л. 131б–145б).

На л. 153а–159а: В сѫ҃ е҃ не҆ по҆ бываѥть слоуж҆ба несѣ҆лнаа ст҃ѣи б҃цы. В утренята на Службата за събота на Акатиста има типикарско указание, че след първата катизма се чете половината от *Слово за Акатиста* по҆мь чт҆емь слово вь несѣ҆лнѣмь половынѫ· (л. 153а)[39]. Богородичните канони са два, комби-

---

[38] В основния, както и в останалите преписи според изданието в КлО2: 757 стои собранью/сьбранїю и само тук и в *Хлуд139* думата е преосмислена в избав҆енню.

[39] Указанието е част от типикарските рубрики на Евергетидския типик, които се поместват в староизводните триоди. Началото на творбата не е отбелязано, но, сравнявайки с гръцките триоди, изследователите още през миналия век считат, че под това заглавие се разбира обширната анонимна (или на Симеон Метафраст) *Повест за Акатиста* (срв. например

нирани; след 3-ата и 6-ата им песен са поместени кондаците и икосите на *Акатиста*, който предшества четивото за празника.

10. Л. 157а–157б: Слово и поучение акаѳистоу прѣчⷭ҇тѣи·

Чл҃вколюбець млⷭ҇рдыи бь҃ нашь· вьсегда пекы сѧ родмь чл҃вчьскымь· видѣ свою рѫкоу сьзданиѥ· чл҃ка порабощена ѿ диавола· вьсхотѣ послаты сн҃а своѥго· ѥдиночѧдааго г҃а н҃шего іс҃у х҃а· избавиты ѿ рѫкы диавола·

Край: ѡсѣнениѥмь єго· и ст҃го д҃ха пришествыѥмь· и ѡтоли сьврьшишѫ҃ всѧ таини· б҃жиа слова чл҃вколюбнѣи· за наше сп҃ныѥ· чл҃вѣчѣ рода сп҃ениѥ· и избавлениѥ б҃оу нашемоу слава.

Идентифицирах горния текст като четиво от *Нестишния пролог*[40], където е поместен за празника Благовещение. В него не се споменава за Акатиста[41], но той отговаря на двете основни теми на песнопението – предава кратко разказа от Евангелието от Лука 1:26–38, като го рамкира с догматически топоси – за Боговъплъщението и за човеколюбието на Бога, избавил чрез Сина своето създание от дяволското робство. Тази триодна позиция на проложното четиво ми е позната само по още един препис – в *Хлуд139* на л. 261а–261б, обаче там той е с наслов за празника Благовещение, за който първоначално е предназначен (25 март).

Сравнението с проложния разказ в *Станиславовия (Лесновския) пролог* от 1330 г. показва, че те възхождат към един гръцки текст, но разночетенията им са твърде много за толкова кратко и елементарно четиво. Така че е възможно преводите им да са възникнали самостоятелно.

В триодните панигирици *МСПЦ218* и в *ПБС253* липсва упоминание за празника на Акатиста. Вместо това за събота от V седмица на Великия пост и в двата е поместено *Слово на Антиох за покаянието*.

От л. 159а започва Службата за V неделя. Каноните на утренята са за Мария Египетска и за бедния Лазар на глас 8-и. Синаксарното четиво е след 6-а песен, кондака и икоса.

11. Л. 160а–161а: Слⷭ҇ и поученїе· е҃· нⷣе· пⷭ҇ блг҃ловы ѡⷱ҇е.

Понеже оубо вь врѣмени малѣ· пⷭ҇ съи скончѣти сѧ хощеть· по малѣ врѣмені д҃нь г҃нь приходить·

Край: мырь на земи слава вь вышныхь· славымомоу вь трі лица. коупно сь ѻц҃емь и сь сн҃омь· и прѣст҃мь д҃хомь· н҃нѣ и пр҃но.

Виноградов 1914: 95). Засега в репертоара на познати ни южнославянски календарни сборници до средата на XIV в. не сме открили следи от преводен текст от тази повест, нейни преводи се появяват през втората половина на столетието.

[40] Идентификацията на текста е направена по *Станиславовия (Лесновския) пролог* от 1330 г. Срв. Павлова, Желязкова 1999: 191–192.

[41] Все пак тук връзката с Акатиста е ясно подчертана и в химничната част, включително и в дважди повтарящото се припело преди VII песен на канона: Гра҃ твои б҃це тобоѫ҃ цр҃твоуѫщь· вельми избавлѣѥм сѧ…

Текстът по *Хлуд138* е издаден от Св. Николова (Николова 2018: 304–306, Приложение 2). В него се сблъскваме с една особеност от състава на *Хлуд138*. В три произведения имаме разменени части от текстовете и *Слово и поучение за V неделя* е първото от тях. Подобно съчетание на части от различни творби в *Хлуд138* се наблюдава освен при словото за V неделя, също и при словата за съботата от VI седмица (Събота на Лазаровото възкресение), и за Цветница (тук № 11–13). Тук, както се вижда и от несъответствието между началото и края на текста, словото за V неделя прекъсва на ред 7–8, л. 160б с недовършена фраза (…ѡ҆на же не разоумѣста чѣшѫ·), продължавайки с първичната версия на *Слово за Възкресението на Лазар* от св. Климент[42]: [Мьнѣша бо] ꙗко на гробь идеть плакаты сѧ· Това е отбелязано и от Св. Николова, която издава текста по *Хлуд138* (Николова 2018: 304–306, Приложение 2). *Слово за Възкресението на Лазар* продължава до края и завършва на л. 161а[43] (Николова 2018: 293; 304–306). Такава комбинация на различни текстове в едно, естествено, изисква обяснение. Св. Николова я приема като съзнателна контаминация между избрани части от двете слова (за V неделя и за Възкресение Лазарово), възникнала още през XIII в., найрано отразена в *Хлуд138* и повторена в *Хлуд139* неслучайно. Според нея „то едва ли би могло да се тълкува като резултат от механическа грешка, не само със сигурност в *Хлуд139*, но и още в XIII в.“ (Николова 2018: 297). Смятам, че тук характерът на подобно съчетание от самостоятелни текстове може да се изясни, ако анализираме промените в трите слова едновременно. Много важно е да имаме предвид, че *Поучението за V неделя* не е използвано само отчасти, като компонент от съзнателна компилация, а си е изцяло в *Хлуд138*, само че „разкъсано“ – на л. 187а се намира продължението му (вж. по-долу). Ако съединим двете части на четивото за V неделя – л. 160б, ред 6 от горе тук с л.187а, ред 12 от горе в текста за Цветница, ще получим свързан текст за V неделя: а чѣша оубо ꙗ҆ко на сьбѫ҆щеѥ· ꙗ҆ко сльнц҆е ѿ того прижѫста кр҆щенна҆· и҆ ѡ҆цѣщениѥ творѧще д҃шамь нашимь· ѡ҆на же не разоумѣста чашѫ, //: потомь гл҃ати и҆ма· ѡбѣсѣ (? или ѡбѣ сѣ) чѣши пити и крьщениѥ҆мь кр҃тити· мнѣста же ѿ ѡ҆бѣднѣи҆ чаши гл҃е. и р҃е чѣшѫ сиѫ ѥ҆ѫже азь пиѫ и҆спита ли· и҆ кр҆щениѥ҆мь и҆же а҆зь кр҆щаѫщаѫ (!) сѧ кр҃тита сѧ… Следователно словото за V неделя в *Хлуд138* е преписано изцяло, като е разделено механично на

[42] Срв. КлО1: 574, ред 1 в изданието на текста; целият текст с разночетения е в КлО1: 574–575.

[43] В *Хлуд139* се чете същата комбинация от двете творби – *Поучението за V неделя* започва на л. 261а с абсолютно същото заглавие, прекъсва на л. 262а при думите ѡна же не разоумѣста чашꙋ и продължава с ꙗко на гробь идеть плакати се і҃с же видѣ плачоущих҆ се, и т.н. до края на л. 263б. На този лист завършват и синаксарните четива, и самият ръкопис *Хлуд139*.

две[44]. Затова не смятам, че свързването на началото на *Поучение за V неделя* с втората част от *Слово за Възкресението на Лазар* е преработка на книжовник от XIII в. И по календарните си позиции, и по жанровия си тип двете са различни. В основата на *Поучение за V неделя* е тълкуването на Евангелието от ев. Марко за V неделя от поста, глава 10. То включва епизода с молбата на двамата Зеведееви синове да получат почетно място в царството на Спасителя и отговора на Иисус[45]. Налага се да направя бележка върху важния, но страничен за това изследване въпрос за един от източниците на *Поучение за V неделя.* Това са две тълкования на архиепископ Теофилакт Български – на Матей 20:19–25 и на Марко 10:38–39. Предполагам, че те са контаминирани и преведени не много успешно при създаването на Поучението. Когато и да е била написана творбата, целият пасаж за желанието на братята да седят отдясно и отляво на Иисус, както и неговите думи към тях, не ще да са били ясни дори в протографа и, естествено, тук текстът е поподатлив на промени и преосмисляне. Опитите за преосмисляне могат да се проследят и в ранния руски препис, издаден от Св. Николова (Николова 2008: 15–18), а и в по-късните сръбски преписи, чиято редакция възхожда към по-изправен извод. А че на това място в *Поучението за V неделя* Теофилактовият текст не е добре разбран, си личи от неясния пасаж в *Хлуд138*[46]. Точно там са попаднали не на място листове от антиграфа. Ясно е защо копистът на *Хлуд138* не се е ориентирал, че преписва текст от друга творба[47].

От л. 177б започва Службата за Събота от V седмица (Възкресение Лазарово). На утренята след 2-рата катизма има указание: и чте҃м слово· а҆́ндреѡ҃вѡ

---

[44] Това се вижда и от съпоставката на цитирания тук пасаж, съединен от двата листа (160б и л.187а) в *Хлуд138* със същото място в сръбския препис на *ПБС253*, л. 63б, който предава по-точно тълкуването на Теофилакт Български, използвано в текста на *Поучението за V неделя* : чашоу҆ ꙗко на сьнь бдѣщоу, ꙗ҆ко сл҃нце ѿ нѥго прїеста. кр҃щенїе же ꙗко ѡчищенїе твораше д҃шамъ нашимь. ѡна же не разꙋмѣсто (!) что гл҃еть. ѡбѣщаста се чашꙋ испиты. и крщенїемь кр҃тити се. мнещаа гл҃ющоу г҃ꙋ ѡ чꙋв'ставʼнеи чаши кр҃щенїе. і҃с же р҃е҃ имь, чашꙋ же юже азь пїю испиеша. кр҃щенїемь кр҃тита се…

[45] Различните тълкования, поучения и синаксари, обвързани с евангелската тема на V неделя, обикновено включват епизода с молбата на двамата Зеведееви синове да получат почетно място до Христа в неговото царство. Вж. например текста за V неделя от *Учителното евангелие* на Константин Преславски, както и включения в изданието на М. Тихова гръцки паралел (Срв. Тихова 2012: 447–461).

[46] на сьбж҃щее в *Хлуд138* срещу на сьнь бдѣщоу *МСПЦ218*, *ПБС253*; ѡбѣсѣ *Хлуд138* срещу ѡбѣщаста се *МСПЦ218*, *ПБС253*; ѡ҃ ѡ҃бѣднѣи҃ чаши *Хлуд138* срещу ѡ чꙋв'ставʼнеи чаши кр҃щенїе *МСПЦ218, ПБС253* и т.н.

[47] Ще отбележа, че в *МСПЦ218*, л. 107а–109б, и в *ПБС253*, л. 63а–64б е поместен целият текст на *Поучението за V неделя.* В тези два преписа наблюдаваме различна от *Хлуд138* редакция, стремяща се към по-ясен изказ. Дали обаче при тази късна редакция на Поучението е използвано директно и тълкованието на Теофилакт, е въпрос на специално проучване, което е необходимо изобщо за изясняване на текстовата връзка между *Тълковното евангелие* на архиепископ Теофилакт, южнославянския му превод и *Поучението за V неделя.*

и по конѵѣни·в҃·го ѵтенꙗ· про҃· (л.179б)[48]. Значи на утренята е предвидено още едно слово. При това текстът на Андрей Критски е определен да се чете на две части след двете катизми, а след това при каноните след 6-а песен, кондака и икоса следва Похвалата от св. Климент.

12. Л. 182а–183а: В ѫ҃ (! вм. сѫ҃) ·ѕ҃· по҃ пооу҆ченнѐ и похва҃ ѡ вьскрѣш҃ни лазаревѣ· ѻѵе҃ бл҃гови·

Се прѣдитеѵѣ свѣтоу· законотрьж҃тва х҃ва вьскр҃енна҆· се свѣ҃ законь вь пѫть· свѣть вьскр҃енна҆ проѵрьтаѫщоу·

Край: да ѡ҆ѵистив҆ше сѧ д҃шеѫ тѣломь до҃нни бѫдемь, добрѣ скон҆ѵѣти ѡ҆бѣщаніе своѐ· вьпиѫще к҃ моу [емоу] и҃ гл҃ѧще. бл҃гловень грѧди вь имѧ гн҃е· с҃нь вь и҃ме ѡ҆ѵеѐ· на҃ ради на мѫкѫ волнѫѫ пришедь· призри сь нб҃ь вь славѣ своѐго бж҃тва сѫдити хотѧ всѣмь и҃ вьз҃ати· по дѣло҃ его· ѐмоуже по҃баѐть всака слава.

Словото за Възкресението на Лазар също прекъсва в средата на изречението: лю҃ѐ же прешѐши оу҆тѣшити ѫ҃ ѡ҆ братѣ ѐю҃ видѣвше скоро вьскоѵишѫ· и поидошѫ[49] и след него следва различен текст. Св. Николова отбелязва вярно, че втората част от *Словото* е от друга (предположително пак на св. Климент) творба – *Поучение за Цветница*, обнародвано в КлО2: 269–308 (обработил К. Куев). Продължението на *Словото* от: ꙗко на гробь идеть плакаты сѧ· вече регистрирах по-горе във втората част на *Поучение за V неделя.* А тук, на л. 182б текстът след и поидошѫ продължава с част от изречение от *Поучението за Цветница*: инн[50] же мноѕи вѣровашѫ вь х҃а исповѣдашѫ и҃ б҃а жива[51]. Нататък текстът за Цветница продължава и завършва на л. 183а.

За този комбиниран текст вж. Николова 2018: 293. Преписът е издаден (Николова 2018: 307–308, Приложение 3). Както се вижда и от началото му, Климентовото слово се отличава с редакционни изменения, липсващи в преписите от първичната редакция, привлечени за разночетенията в КлО1: 573–577 (обработил К. Куев). Още веднъж ще подчертая че, макар двете части на *Похвалното слово за Възкресението на Лазар* да са „прикачени“

---

[48] В BHG има само едно слово от Андрей Критски с начало: Λάζαρος τὸν παρόντα συγκεκρότηκε σύστημα (BHG, III № 2218, (9). В български препис не е запазено, но е поместено в руския *Успенски сборник* с начало Лазорь пришьдъшии съвъкоупи съборъ (Успенский сб. 1971: 368–385).

[49] Текстът от *Хлуд138* е с малки отлики от обнародвания в КлО1: 574, р. 1 в изданието на текста на първичната редакция, който е: видѣвъше ꙗко скоро въскоѵи҆ по неи идоша. Мьнѣша бо (КлО1: 574).

[50] Различна е само първата дума инн, която в другите преписи на *Словото за Цветница* е ꙗко.

[51] Текстът на този пасаж на *Словото за Цветница* в двата сръбски панигирика е следният (по *ПБС253*): на нѥгоже в҆ѵера іоудеи. слави мѣсто завистїю єты быв҆ше съвѣтъ творахоу, оубити єгѡ.//таже и лазара. ꙗко м҆нози єго ра҃ вѣровахоу х҃ви. исповѣдающе єго҃ б҃а жива. *ПБС253* л. 75а–75б.

към две други творби (№ 11. *Слово за V неделя* и *втората част на Слово за Лазар* и № 12. *Слово за Лазар* и *Слово за Цветница*), събрани заедно, те ни представят цялото слово на св. Климент. Мисля, че и тук причина за подобно съчетаване на текстовете е разбъркване на листовете в антиграфа на нашия триод. Друго обяснение дава Св. Николова. Тя е категорична, че съчетанието от двата текста не може да се тълкува като механическа грешка, а е съзнателна контаминация, в която след първата част на *Похвалата за Възкресението на Лазар* „е прибавен текст от Поучението за Цветница, предназначен за вечерната служба в съботата на 6-та неделя на поста“ (Николова 2018: 297). Наистина тук *Похвалата* е с варианти, отличаващи я от всички познати ни преписи, чиито разночетения са регистрирани в КлО1[52]. Обаче сред тях не открих никаква промяна, свидетелстваща за съзнателно пригаждане, насочено към контаминация с текста за Цветница. А и във вечернята за Цветница, която започва на л. 184б, няма указания за четиво, такова указание липсва и във всички триодни панигирици според досега събраните данни от BHomBS. В *Хлуд138* на утренята в типикарските бележки се посочва, че след първата катизма и седалния тропар се чете сло҃в златооустово, а след втората катизма – сло҃в ан҆дреѡ҆во (л. 186а)[53]. А синаксарното четиво и тук е в канона след кондака и икоса.

13. Л. 186б–187б: Сло҃в похвалноѥ̀ ѿца н҃шего а҆́ѳанасїа а҆́р҆хыѥ҆п҃скпа а҆́лексѧдр҆скааго(!)· на цвѣтоносиѥ̂· бл҃гловн ѡ҆ч҃е·

Бра҃а҃· ꙗко прѣплоу҆хомь мор҆скѫѫ пѫчинѫ· постноѥ̂ течениѥ̂· желаемь ѥ̀го зрѧщи пристанища· подвы҃ вещи вьсприи҃мѣмь· сонь и҆ лѣно//187а:сть ѿ себе ѿтрѧсѣмь. и҆ ѡ чю҆дсна (!) бо чюдеса прѣи҆демь.

Край: мы же како можемь и҆ннмь п(ѫ)темь внсѡци быти· и҆ внсоко оубо мыслімь вьзлюбен҆ніи́· нн сѫдимь сѫдиа҆мь нн законоположницы бѫдѣмь· нѫ покарѣи҆те сѧ старѣиш҃инамь· и повиноуи҆те сѧ ꙗ҆коже ре҃ блженіи҆ а҃пль· да ѡбѣщанны҆́хь бл҃гь оу҆́лоучимь· ѡ҆ х҃ѣ і҃ссѣ г҃и нашимь·

Изправени сме пред същата ситуация. На л. 187а след: нѫ ѥ҆гоже вчера безакон҆ны і҆оу҆деи҆ѥ̂ вь славѫ мѣсто завистиѫ̂ оу҆бити ѥ҆го· не тькмо ѥ҆го нь и҆ лазарѣ· текстът за Цветница прекъсва и продължава с: потомь г҃лати и҆ма ѡ҆бѣ сѣ чѣши пити и крьщениѥ̀мь кр҃тити· Както видяхме по-горе, това е продължение на текста от *Поучение за V неделя*, първата част от което посочих

---

[52] Към преписите в изданието от 1970 г. ще прибавя двата сръбски преписа *МСПЦ218*, л. 121а–124а и *ПБС253*, л. 72а–73б.

[53] Словата за Цветница, принадлежащи или приписвани на Йоан Златоуст, са няколко на брой, но, когато става дума за староизводен календарен сборник, било то химнографски или риторичен, най-вероятно е да се има предвид Словото с начало Отъ чоудеса къ чоудесемь господьнемъ ходимъ братиꙗ (Супрасълски сб. 1983: 318–332). *Словото за Цветница* от Андрей Критски е познато в няколко версии. Вж. Гранстрем, Творогов, Валевичюс 1998: 95–96, № 276. В южнославянски триодни панигирици не съм срещала староизводен превод от него. То ми е познато само в новоизводен превод (с начало Вчера насъ съ владикоѫ).

под № **11**. В текста, приписан на св. Атанасий, е поместена изцяло останалата част на творбата за V неделя от поста, като краят е на л. 187б.

И така, и синаксарното четиво за Цветница също е изцяло включено в *Хлуд138*, само че втората част и краят му се оказват вместо на л. 187б на л. 183а като край на № **12**, а на л. 187б е краят на *Поучение за V неделя* № **11**.

Името на Атанасий Александрийски е псевдоепиграф. Поучението е непреводно. Текстът съответства на *Поучение за Цветница*, за което се предполага, че е дело на Климент Охридски или на книжовник от неговата школа (КлО2: 269–308, обработил К. Куев)[54]. За преписите в руския репертоар вж. Черторицкая 1994: 248–249, № 10.7.11, 10.7.13, 251, № 10.7.18; Гранстрем, Творогов, Валевичюс: 149, № 461. Що се отнася до двата сръбски преписа, в *МСПЦ218*, л. 126а–127б и в *ПБС253*, л. 75а–76а, които не са включени в археографската справка в КлО2 за Цветница, то в тях Поучението е второ за празника, но под заглавие: Вь тьⷤ д҃нь пооучєнїє ѡ с҃томь по҃ и ѡ лазари. Редакционните им промени насочват към вторичната версия на *Поучението за Цветница* според К. Куев (КлО2: 297–302).

На л. 189б е краят на песнопенията за Цветница. Страстната седмица започва на л. 190а и това е отбелязано с плетенична заставка от преплетени кръгове в балкански стил.

До Велики четвъртък няма синаксарни четива, но на утренята на Велики вторник в типикарското указание пише, че след втората катизма се чете *Слово за девството* Тѫжⷣе чⷮемь же слово ѻ дв҃ьствѣ (л. 194б), без да се посочи името на автора или началото на текста. На утренята на Велики четвъртък след 1-ва катизма има бележка: Чтⷨе сло҃в· златооустово на прѣданіе· ємоуже начѧло (л. 202б, начало не е посочено)[55].

Л. 210б–222а: Утреня на Велики петък Чинъ но҃щь[56]· ст҃ыѭ(!) стра҃ты г҃а б҃а сп҃а на҃шего (!) іс҃ха(!) клепемь вь чⷭ҃· г҃· нощи· оутрьнѣ ст҃аго пѧ҃тка· *Последование на 12-те евангелия,* което започва през нощта и се отслужва с утренята на Велики петък. Евангелските перикопи са само маркирани, а прилежащите им химнографски и молитвени текстове почти навсякъде са преписани изцяло. Една от особеностите на състава на синаксарната част в *Хлуд138* е, че в Последованието са поместени не един, а два текста – след седмото и

---

[54] В описа на словата на св. Климент от *Хлуд138* Св. Николова не включва този текст, защото е под името на св. Атанасий Александрийски и за краткото време на работа с ръкописа не е бил идентифициран.

[55] Началото на словото не е отбелязано, но в Алексеевския устав е посочено: Сло(в)· златооусть(ц)· о таинѣи ве(ч)ри· и о прѣдании июдинѣ· ѥмже начѧл(о)· Ноужа рещи· Вж. Пентковский 2001: 250. У Виноградов 1914 е отбелязан и гръцкият текст – PG 49: col. 373–382 (начало: Ὀλίγα ἀνάγκη σήμερον...). Най-ранният старобългарски превод е запазен в *Супрасълския сборник* (начало: Мала ноужда дьньсь…), вж. Супрасълски сб. 1983: 405–424.

[56] Грешка на кописта. В *Орбелския триод* л. 174а нощънъı.

след осмото евангелие. Подобен ред на *Последованието на 12-те евангелия* с четиво след осмото евангелие не е обичаен и спада към отклоненията в състава на *Хлуд138*[57]. Двете четива не са ни известни в български преписи. Изследването и изданието им е тема на друга публикация (Иванова, Данова 2022), поради което тук не съобщавам повече подробности за тях.

Първото синаксарно четиво е поместено след указанието за седмото евангелие и текстовете на кондака и икоса към него.

14. Л. 215б–216а: Слово и҆ поѹ҆ченіе҆· с҃тыѫ стр҃ты г҃а Нашегѡ. Бра҃а҃ да слишимь· ѡ҃ [б]лгл҃в [58] Възлюбенн҆ии҆· вь цр҃твн оу҆стна҆на великаа҃го· сьтвори сѧ чю҆ прѣдивно· до҆и҆но памѧ҃т жидовинь нѣкто· поѫть полатѫ ѿ хр҃тиа҆ніна· да живеть в неи҆· и҆ по врѣмені нѣколицѣ· приде к немоу дроугыи҆ жидовинь·

Край: и҆ сьздашѫ цр҃ковь на мѣстѣ томь х҃во вьскр҃еніе҆· и҆же до н҃нѣ ходить патриарна҆р'хь великыи҆ четврьто҃к· б҃оу нашемоу сла҃в вь в҃кы.

Този текст е анонимен и по жанр не отговаря на наслова си (Слово и҆ поѹ҆ченіе), а принадлежи към агиографските разкази за чудесата на свещените християнски реликви. Гръцкия му текст не успях да идентифицирам. *Чудото с Христовото разпятие* е построено върху познатия мотив за евреи, които посягат светотатствено на мощи или изображения. Действието е локализирано във византийската столица. Един евреин пробожда с копие изображение на разпятието с тялото на Спасителя. Бликналите от раната кръв и вода потвърждават истинността на християнската вяра. Евреинът се покръства, а на мястото на къщата е издигната църква, която става място за поклонение. Без да е популярен на Балканите, този разказ все пак е запазен през вековете. Изглежда, че разпространението му е повече в сръбска среда. Засега той е известен в състава на двата по-късни сръбски триодни панигирика – в ръкопис № 218 от Музея на Сръбската православна църква в Белград (*МСПЦ218*, л. 136б–138б) и в № 253 от Библиотеката на Сръбската патриаршия (*ПБС253*, л. 82а–83а), където творбата също е за Велики петък. У Черторицка разказът е отбелязан по два руски преписа, единият от които е за Велики четвъртък, но е без начало и завършва също като *Хлуд138* (Черторицкая 1994: 148, № 05.7.12; 290, № 1.4.17)[59], а вторият е поместен за I неделя от Великия пост и е с друг край, съобразен с празника на иконопочитанието[60] (Черторицкая 1994: 148, № 05.7.12).

---

[57] От вариантите на Студийския устав синаксарно четиво се посочва в Евергетидския, където след шестото евангелие на утренята е предвидено да се чете Словото на Георги Никомидийски за плача на Богородица. срв. Виноградов 1914: 98 и бел. 3.

[58] Нанасянето на червенословното ѣ е пропуснато.

[59] Преписът е в ръкопис от началото на XVI в., определен като „Златоуст с нетрадиционен състав“ (Черторицкая 1994: 642–643).

[60] Преписът е в ръкопис от края на XV – началото на XVI в., със самоназвание „Златоуст“ (Черторицкая 1994: 602–604).

На л. 216б–217а е указанието за осмото евангелие. Поместено е и припелото след него. Службата продължава с Канона за Разпети петък, а след кондака и икосите с още едно четиво:

15. Л. 218б–220б: Сло҃ ѝ пооученіе на мѫкѫ г҃а и҃шего іс҃х҃а(!). г҃н бла҃гло w҃е· Въспомына҃ѣт нн вь҃е законь бж҃нн бра҃е· ꙗко сн҃ь бж҃нѝ наρнца҃е насъ· ꙗкоже сыннде с нб҃е на҃ ρадн вьпльщеѝ са· ѿ ст҃ыѫ ρодн са ꙗко ѝ у҃лкь·

Край: наꙋнет са разлѫꙋатн лютѣ· ꙗко малѡ́женома не съхранꙋша ложе своѐ· нь ѡсквьрньша ѐ· тог҃а поведѫ са поженомы ѝ бнѣмы ѿ аг҃гл҃ь лютн҃· ѝ бѫде зѫбомь скрежетаніѐ· тог҃а поснлаѐмн бѫ҃ть грѣшнницы вь мѫ҃· вѣꙋѫ҃· а̀ праведннцы вь жнзꙋнь вѣꙋнѫ҃· томꙋ сла҃ ѝ дрьжа (!) в вк҃ы а҃м.

Творбата със самоназвание *Слово и поучение за страданието на нашия Господ* не ми е известна нито в гръцки оригинал, нито в друг славянски препис; преписът в *Хлуд138* е единственият, с който разполагам. Централният мотив в основната му част е слизането на Спасителя в ада и извеждането на човеците от него. Мотивът за слизането в ада в различни варианти е включван в творбите, предназначени за последните дни на Великата седмица. Текстът, така както е представен в *Хлуд138,* изглежда непреводен. При сравнение с творби от триодните панигирици и слова с подобни мотиви установих, че авторът му е използвал известното *Слово за Велика събота*, приписвано на Епифаний Кипърски[61]. Това слово е преведено още в старобългарската епоха. Пълният му текст е поместен в *Супрасълския сборник* за Велика събота[62]. Основната част на синаксарното четиво се разпознава като силно съкратено извлечение от този авторитетен панигирик, който, ако се съди по заемките, ще да е бил познат на автора в превод. Заключителната част обаче има друг източник – от *Паренесиса*, известен във византийската книжнина с името на Ефрем Сирин. Той е преведен на старобългарски език още през IX–X в.[63] От стилистиката на учителната риторика в Слово № 99 *За покаянието и за любовта и за кръщението и за похвала на кръста и за бъдещия Съд* авторът на *Слово и поучение за слизане на Христос в ада* е

---

[61] Гръцки текст BHGNA app. II, № 808e; CPG: № 3768; PG 43: col. 440–464. Указание за четенето му на Велика събота е дадено и в Евергетидския типик. Счита се, че друг старобългарски превод (или основна редакция) на това слово е поместен в *Германовия сборник* и преписът е издаден два пъти (вж. Иванова-Мирчева, Икономова 1975; Мирчева 2006).

[62] В *Супрасълския сборник* заглавието е: Слово ст҃аго епнфанніа архнепнскоꙋпа кꙋпрьска· о погребенин тѣлѐ г҃н нашего їсоꙋ Х҃а· їwснфѣ нже отъ арнмаѳе. н о нникоднмѣ н о сьнитнн г҃н нашего гробнѣымь· по съпасъпасьнѣн мѫцѣ дъıвъно бъıвъшоꙋ. Началото е: Ѵто се дьнсь мльчанніе много на ҳемн. Супрасълски сб. 1983: 447–471, с гръцки паралел. Към друг превод от IX–X в. се смята, че възхожда и преписът на Словото, поместен в *Германовия сборник*. Германовият препис е изследван и издаден от Д. Иванова-Мирчева и Ж. Икономова (Иванова-Мирчева, Икономова 1975; Мирчева 2006).

[63] Вж. изданието на Bojkovsky, Aizetmüller 1984–1988 4: 404–455; Гошев 1956.

повлиян по същия начин, както и от псевдо-Епифаниевото слово – както косвено, така и чрез преки заемки. Подобен метод на компилиране има в много от текстовете на старобългарските книжовници.

Л. 222а–230б: Послѣдованіе ѵ҃всов҃ѿ҃ в пѧ҃ велѧ҃ ѵа҃ а҃. На 9-ия час от Последованието на часовете между л. 229 и 230 липсва 1 лист, на който е част от евангелския текст (Йоан 18:28–19:20).

Л. 230б–233б: Вечерня на Велики петък (л. 232а–233б: Въ пѧ҃· вє҃ пла҃ прѣѵ҃тыѧ҃ бц҃ѧ).

Л. 233б–235б: Утреня на Велика събота.

Л. 236а–246б: Пасхална вечерня. От паримиите само 1-ва и 10-а са маркирани, другите са преписани изцяло и възхождат към същия старобългарски превод като в *Орбелския триод*. След тях са поместени и типикарските указания за реда на службата на вечернята.

Л. 247а–250б: Пасхална утреня с типикарски указания и с два канона – на Йоан Дамаскин на глас първи (с ирмос Вьскрє҃ннѧ дн҃ь просвѣтнм҃сѧ лю҃ѣ·) и друг – на глас втори. До л. 249б (последен от XXXIII тетрада) са поместени първите 6 песни от каноните, кондакът и икосът. Между л. 249 и л. 250 (последен) липсват листове. Разположението на текстовете на двата листа ни дава основание да считаме, че на липсващите листове е имало синаксарно четиво за Пасха, тъй като икосът завършва на последния ред на л. 249б, а първият ред на л. 150а започва с края на първия тропар от VII песен на Дамаскиновия канон (жнвом[8] бг҃оу па[с]х[ѧ] таи҃нѧ хв҃ѣмь ѵчєннкомь бл҃говѣстншѧ…), т.е. от канона липсват само няколко реда (ирмосът и началото на тропара)[64]. Такова разположение на VII песен в началото на л. 150а е възможно само ако преди нея е имало текст, достатъчен да запълни поне празната част от липсващ между л. 149 и 150 лист, а може би и още листове. В реда на утренята това може да бъде само синаксарното четиво[65]. На л. 150а–150б песните VII–IX от двата канона продължават и прекъсват на третия тропар от IX песен от II канон за празника[66].

---

[64] Началото на ирмоса на VII песен и на първия тропар в *Орбелския триод*: Пѣ҃· з҃· ермо҃ ѿрокы ѿ пещи нзбавнвь… Жены бг҃омѫдрыѧ с мнромь текошѧ вьслѣдь тебе хр҃е бе҃· егоже ꙗко мр҃тва сь сльзамн нскадхѫ н поклонншѧ сѧ (нататък е запазено в *Хлуд138*, л. 250а).

[65] Не знаем кой е пасхалният текст, който е бил на липсващите листове, но за словата, използвани за синаксарни четива през XIII и началото на XIV в., преди да се е наложил триодният синаксар на Никифор Калист, най-добра представа ни дава Триод № 665 от Сръбската народна библиотека (1328 г.). В него за Възкресение Христово са поместени 4 слова. Вж. Опис НБС 1986: 336–337.

[66] Началото на IX песен в *Хлуд138* е: Ірм҃ гла҃ к҃. Паденнѣ прѣбабѫ нш҃ѧ євг҃ѧ вьзвнже бц҃е·…, а текстът на ръкописа прекъсва на тропара Рцѹте сѧ семоу вьсн ѧзыцнн. нхь(же) вьскрѣсн· сьм҃рть вндѣтн градеть· вь ран пакн вьвѣ//

Какви изводи може да се направят, след като сме се запознали с 15-те синаксарни четива, запазени в *Хлуд138*? На първо място – като ранен среднобългарски ръкопис той потвърждава онова, което знаем за синаксарните четива и от другите староизводни южнославянски триоди – че при техните преводи и редакции изходните им гръцки триоди не са имали синаксари, или поне че включването на четива в гръцкия триоден текст не е било утвърдено. Затова в най-старите достигнали до нас славянски екземпляри от триодите синаксарни четива, ако изобщо те са включени, се подбират нерегламентирано от слова, избрани от книжовниците, и най-често от триодните панигирици. Именно съдържанието на *Хлуд138* ни показва пътя, по който се избират различните текстове, както преводни, така и непреводни. В това отношение той е изключително ценно свидетелство, че предположително Климентовите слова за поста, обнародвани като цикъл в КлО2 (вж. и Николова 2018), са в основата едновременно и на старобългарските четива в староизводните триоди, и на старобългарски староизводни триодни панигирици, недостигнали до нас в старобългарски преписи, но широко представени в руския риторичен репертоар. Същевременно в състава на *Хлуд138* (и на свързания генетично с него *Хлуд139*)[67] са включени и четива, липсващи в останалите известни ми триоди и триодни панигирици. Може с основание да се предполага, че синаксарите са индивидуален избор на книжовника. Благодарение на състава на *Хлуд138* се изяснява важен момент от началния етап в оформяне на риторичните триодни цикли – както в панигириците, така и в самите триоди.

---

[67] Това се доказва по-горе от посочените към почти всички четива пълни сходства между двата ръкописа до края на *Хлуд139*, който завършва със Събота от VI неделя. Антиграфът на *Хлуд139* може да е сръбският препис, чиято преписваческа бележка е копирал копистът Грубац (нзвєдоχѡ҃ и҆з бꙋгар҆скыє кннгы, на срьб҃скы҆ чннь). Но, ако и първата преписваческа бележка е на Грубац, вероятно недостигналият до нас ръкопис (бꙋгар҆скыє кннгы), споменат от кописта, т.е. антиграфът му да е самият *Хлуд138.* Така може да се обясни аналогичното съчетание от две различни творби в *Похвалата за Лазар* от Климент, с която завършва ръкопис *Хлуд139*. Това, разбира се, е само една хипотеза.

Слово на светите отци и постниците и за светителите и за монасите

Текстът е в частта на първия книжовник и се предава според принципите, посочени в статията, бел. 22. За носовките той употребява няколко варианта, като пише различно – вероятно когато не е сигурен коя от двете букви стои в антиграфа му – ѫ, но на други места различава ѫ и ѧ, като голямата носова буква изписва като ѫ, а по-рядко като ѫ. Малката носова ѧ пише на места по-тясно и леко издължено, но и вместо нея на места поставя ѫ. Текстът на вариантите по единствения достъпен ми препис – *ПБС253*, се предава без допълнително означение на ръкописа и без надредни знаци, на принципа – само лексикалните и синтактичните разночетения и онези от морфологичните, които променят смисъла. При варианти с повече от една дума се посочва и текстът на *Хлуд138*.

Л. 29а–29б: Сѧ҃· сн҃ропоу҃на· сло҃· ст҃ыхь ѿц҃ь· и постницѣ҃. и ѡ ст҃ителѣхь. и ѡ чрьнорисцѣхь.[1] ѡ҃ (следващите букви са заличени). Се приспѣ врѣмѫ[2] бра҃ѥ· прѣсвѣтлаа҃[3] памѧ҃ прѣпо҃бнихь· и бл҃женихь ѿц҃ь[4]. и[5] ст҃ыхь чрьноризець· пло҃ь мѫжѫскии҆ и женьскыи҆[6]· и[7] ст҃итель. и чю҃отворець· чистоти[8] ра҃и тѣсниѫ҃[9]· ан҃гльскыи[10] на земи жи҃ѥ живше· мирь[11] ѡ҆ставишѫ[12]· домь и госпт҃во[13]· нележнимь (!) слове҃мь х҃вомь вѣровашѫ[14]· ре҃ бо вс҃ѣкь иже ѡ҆ставить ѡ҃ца и м҃тре и женѫ и дѣти и[15] ро҃ь· и҆ братиѫ҃· и҆[16] домь[17]· и҆ села· имени моѥго ра҃и· стократице҃ приим҃е животь[18] вѣчни и наслѣдоуѥть[19]· сего ра҃и смѣришѫ҃[20] по҃мь: своѥ тѣло оудрьчишѫ[21]· вь поустинѣхь и вь горахь· и҆ вь врьтпахь[22] · и вь смѣрении҆

---

[1] Въ соу҃тоу сиропоу҃нꙋ. сл҃во ст҃ыи҃ ѡц҃ь. и пост҃ни҃. и пост҃ниць и чрьнорызьць. и м҃ниць. *Слово на светите отци и отшелниците, и отшелничките, и монасите, и мъчениците.*

[2] Липсва.

[3] прѣслав҃наа.

[4] + н҃ши.

[5] Липсва.

[6] Вм. пло҃ь мѫжѫскии҆ и женьскыи҆ – моужи и жень.

[7] Липсва.

[8] и҃ чистоти.

[9] тѣсниѫ҃ грешка от тѣлесниѫ҃.

[10] аггл҃кое.

[11] мирь – мира + бо и ꙗже вь мире в҃са красна.

[12] ѡставлъше.

[13] б҃гатьство + ѡставлъше.

[14] Вм. нележнимь слове҃мь х҃вомь вѣровашѫ – и х҃вымь нельж҃нимь словесемь вѣровав҃ше.

[15] Липсва.

[16] Липсва.

[17] и домн.

[18] и жиз҃нь.

[19] По Мт. 19:29.

[20] Вм. смѣришѫ – тако сьтворише.

[21] Вм. по҃мь: своѥ тѣло оудрьчишѫ – постомь и бдѣнїемь. и оудрꙋчише своꙗ тѣла.

[22] пещерахь. По Евр 11:38.

прѣбиваахѫ[23]· чистоⷮѫ побѣдишѫ диꙗвола[24]·алчѫще и жѧжѫⷣще[25] тако ѹмрьтвишѫ похоть[26]· сльзамии ѡчистив'ше сѫ[27] ·мл҃твами и (п или н?)стоꙗниѥмь[28] (!)· кь бг҃оу приближаѫще сѫ[29]· вьзыскаѫще[30] ѡбрѣтошѫ скоро[31]· вьсели ѫ вь славѫ своихь домовь[32]· трьпѫще и тлькѫщеи[33] вь щедроти ѥго· ѿврьзѣм(..)[34] в враⷮ нбⷭнаа[35]· просишѫ ѡпоуⷭть[36] сьгрешениꙗ ѥго[37]· дас[т] тѣмь чюⷣотворнимь дарь[38]· недѫгии и болѣзни ицѣлѣѫща[39]·и[40] бѣси изгонитии· и мр҃твыѫ вьскрѣшаатии· текошѫ искомь[41] пѫтемь· свѣта сего[42]· и ведѫть (ѫ) вь проводноѥ раискоѥ пространное жиⷮѥ[43]· поскрьбѣшѫ зде мало[44]· вь вѣкы[45] раⷣуѧ сѫ· ѿлѫчишѧⷭ[46] //**л. 29б** ѿ чл҃вкь[47]· нн҃ѣ вь горнѣмь ѥрⷭлмѣ· сь прⷪрокн и апⷭлии· и сь[48] патриꙗрхии вьселишѧⷭ· и оудалишѧⷭ[49]ѿ мира· славнѣишѧ цр҃(і) и земнихь вьзвеличѫ[50]· вь рѫкоу[51] дѣло имѫще· ѫзыкомь бг҃а славѧще[52]· и бь҃ прославии ихь на нбⷭнии и на земии· и[53] трѹдишѧⷭ до смр҃тии· и вьсели ѫ[54] вь покои бесьмр҃тнии· идеже ѥⷭ веⷭлѫщим сѫ жилище оу тебе[55] · бг҃оу нш҃емоу слаⷡ вь вѣкы амиⷩь[56].

---

[23] Вм. вь смѣрении прѣбиваахѫ – вь мльчанїи прибивающе.

[24] Вм. чистоⷮѫ побѣдишѫ диꙗвола – смѣренїемь, и покоренїемь. и кротостїю дїавола побѣдише.

[25] Вм. алчѫще и жѧжѫⷣще – алч'бою и жеⷣею.

[26] Вм. тако ѹмрьтвишѫ похоть – телеснїе оумрьтвив'ше похоти.

[27] Вм. сльзамии ѡчистив'ше сѫ – сльзами вьⷣихаиїемь ѡчищающе + свое грѣхы.

[28] стенанїемь.

[29] приближисе се.

[30] + єго.

[31] скоро ѡбрѣ//тоше.

[32] Вм. вьсели ѫ вь славѫ своихь домовь – вь дш҃евнеи храминѣ телесь своиⷯ.

[33] Вм. трьпѫщеи тлькѫщеи – тльк'ноуше. трьпенїемь.

[34] Тук има дупка в пергамента и последните две букви не се четат. В *ПБС253* ѿврьзе имь.

[35] + цⷭртвїа своего.

[36] Грешка вм. ѿпоуⷭть. *ПБС253* ѿпоуⷭть.

[37] Липсва.

[38] Вм. дас[т] тѣмь чюⷣотворнимь дарь – и вьда имь чюⷣтвор'нїе ради.

[39] цѣлити.

[40] Липсва.

[41] искомь грешка ? вм. ѫзькомь.

[42] Вм. искомь пѫтемь· свѣта сего – текоше оускою свѣта сего стьзею (срв. Мт. 7:14).

[43] И тук в текста са настъпили промени, които водят до преосмисляне: и ведѫть (ѫ) вь проводноѥ раискоѥ пространное жиⷮѥ. В *ПБС253* и оуведе ѥ вь пространно вь раиское ѡно пород'ное жилище.

[44] Вм. поскрьбѣшѫ зде мало – и ѡскрьбѣше мало.

[45] вь вѣкы – нн҃ꙗ вь бесконьч'немь вѣце.

[46] разлѹчише се.

[47] + и єдии въ пѹстинꙗхъ скитающа се. и.

[48] Липсва апⷭлии· и сь.

[49] потаив'шеⷭ.

[50] Вм. славнѣишѧ цр҃(і)и земнихь вьзвеличѫ – и бише паче цр҃евь земльниⷯ вь славѣ. нии.

[51] Липсва вь рѫкоу.

[52] славѣхоу.

[53] Липсва.

[54] Вм. вьсели ѫ – веселише се.

[55] Вм. ѥⷭ веⷭлѫщим сѫ жилище оу тебе – вьсѣмь вселещим'(!) се оу тебѣ жилище. Пс. 86:7.

[56] Вм. бг҃оу нш҃емоу слаⷡ вь вѣкы амиⷩь – и тебѣ славоу вьзсиламь ѡц҃ѹ и сн҃оу и ст҃мѹ.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1982 Б о г д а н о в и ћ, Д. *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)* (= Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. I Одељење. Књ. 31). Београд, 1982 [Bogdanović, D. Inventar ćirilskih rukopisa u Jugoslaviji (XI–XVII veka) (= Zbornik za istoriju, jezik i knjizhevnost srpskog naroda. I Odeljenje. Knj. 31). Beograd, 1982].

Виноградов 1914 В и н о г р а д о в, В. П. *Уставные чтения (Проповедь книги). Историко-гомелитическое исследование.* Вып. 1. Сергиев посад, 1914 [Vinogradov, V. P. Ustavnye chteniia (Propoved' knigi). Istoriko-gomeliticheskoe issledovanie. Vyp. 1. Sergiev posad, 1914].

Гошев 1956 Г о ш е в, Ив. *Рилски глаголически листове*. София, 1956 [Goshev, Iv. Rilski glagolicheski listove. Sofia, 1956].

Гранстрем, Творогов, Валевичюс 1998 *Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI–XVI веков. Каталог гомилий*. Сост. Е. Э. Гранстрем, О. В. Творогов, А. Валевичюс. Санкт-Петербург, 1998 [Ioann Zlatoust v drevnerusskoĭ i iuzhnoslavianskoĭ pis'mennosti XI–XVI vekov. Katalog gomiliĭ. Sost. E. E. Granstrem, O. V. Tvorogov, A. Valevichyus. Sankt-Peterburg, 1998].

Иванова, Данова 2019 И в а н о в а, Кл., Ц. Д а н о в а. *Опит за систематизиране на риторичната традиция в южнославянските календарни сборници (Според съдържанието на балканските триодни панигирици)* [Ivanova, Kl., Ts. Danova. Opit za sistematizirane na ritorichnata traditsia v yuzhnoslavyanskite kalendarni sbornitsi (Spored sadarzhanieto na balkanskite triodni panigiritsi)]. – Palaeobulgarica, 43 (2019), № 2, с. 23–46.

Иванова, Данова 2022 И в а н о в а, Кл., Цв. Д а н о в а. *Синаксарните четива за Велики петък в Триод № 138 от сбирката на А. И. Хлудов в Държавния исторически музей, Москва*. – Старобългарска литература, 65–66 (2022), с. 13–48 [Ivanova, Kl., Ts. Danova. Sinaksarnite chetiva za Veliki petak v Triod № 138 ot sbirkata na A. I. Hludov v Darzhavnia istoricheski muzey, Moskva. – Starobalgarska literatura, 65–66 (2022), s. 13–48].

Иванова-Мирчева, Икономова 1975 И в а н о в а - М и р ч е в а, Д., Ж. И к о н о м о в а. *Хомилията на Епифаний за слизането в ада (неизвестен старобългарски превод)*. София, 1975 [Ivanova-Mircheva, D., Zh. Ikonomova. Homiliyata na Epifaniy za slizaneto v ada (neizvesten starobalgarski prevod). Sofia, 1975].

КлО1 К л и м е н т О х р и д с к и. *Събрани съчинения.* Т. 1. *Наставления за празници. Поучения. Похвали и похвални слова*. Подготвили за печат Б. Ангелов, К. Куев, Хр. Кодов. София, 1970 [Kliment Ohridski. Sabrani sachinenia. T. 1. Nastavlenia za praznitsi. Pouchenia. Pohvali i pohvalni slova. Podgotvili za pechat B. Angelov, K. Kuev, Hr. Kodov. Sofia, 1970].

КлО2 К л и м е н т О х р и д с к и. *Събрани съчинения.* Т. 2. *Слова и поучения*. Подготвили за печат Б. Ангелов, К. Куев, Хр. Кодов, Кл. Иванова. София, 1977 [Kliment Ohridski. Sabrani sachinenia. T. 2. Slova i pouchenia. Podgotvili za pechat B. Angelov, K. Kuev, Hr. Kodov, Kl. Ivanova. Sofia, 1977].

Милтенов 2013 М и л т е н о в, Я. *Златоструй: старобългарски хомилитичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон*. София, 2013 [Miltenov, Ya. Zlatostruy: starobalgarski homilitichen svod, sazdaden po initsiativa na balgarskia tsar Simeon. Sofia, 2013].

Мирчева 2006 М и р ч е в а, Е. *Германов сборник от 1358/1359 г.* Изследване и издание на текста. София, 2006 [Mircheva, E. Germanov sbornik ot 1358/1359 g. Izsledvane i izdanie na teksta. Sofia, 2006].

Момина 1983 М о м и н а, М. А. *Вопросы классификации славянской триоди*. – В: Труды Отдела древнерусской литературы, 37 (1983), с. 25–38 [Momina, M. A. Voprosy klassifikatsii slavyanskoĭ triodi. – V: Trudy Otdela drevnerusskoĭ literatury, 37 (1983), s. 25–38].

Недељковић 2012 Н е д е љ к о в и ћ, З. *Инвентар рукописа Библиотеке Српске патријаршије.* Београд, 2012 [Nedeljković, Z. Inventar rukopisa Biblioteke Srpske patrijarshije. Beograd, 2012].

Николова 2008 Н и к о л о в а, Св. *За един неизвестен препис от XIV в. на Климентово слово и някои проблеми на проучването на старобългарските поучителни слова от IX–X в.* [Nikolova, Sv. Za edin neizvesten prepis ot XIV v. na Klimentovo slovo i nyakoi problemi na prouchvaneto na starobalgarskite pouchitelni slova ot IX–X v.] – Palaeobulgarica, 32 (2008), № 3, с. 3–22.

Николова 2018 Н и к о л о в а, Св. *Нови данни от Климентовия цикъл от слова за Великия пост*. – В: Св. Климент Охридски в културата на Европа. София, 2018, с. 245–312 [Nikolova, Sv. Novi danni ot Klimentovia tsikal ot slova za Velikia post. – V: Sv. Kliment Ohridski v kulturata na Evropa. Sofia, 2018, s. 245–312].

Николова, Йовчева, Попова, Тасева 1999 Н и к о л о в а, Св., М. Й о в ч е в а, Т. П о п о в а, Л. Т а с е в а. *Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва. Каталог.* София, 1999 [Nikolova, Sv., M. Yovcheva, T. Popova, L. Taseva. Balgarskoto srednovekovno kulturno nasledstvo v sbirkata na Aleksey Hludov v Darzhavnia istoricheski muzey v Moskva. Katalog. Sofia, 1999].

Опис НБС 1986 Ш т а в љ а н и н - Ђ о р ђ е в и ћ, Љ., М. Г р о з д а н о в и ћ - П а ј и ћ, Л. Ц е р н и ћ. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књ. 1. Београд, 1986 [Shtavljanin-Đorđević, Lj., M. Grozdanović-Pajić, L. Tsernić. Opis ćirilskih rukopisa Narodne biblioteke Srbije. Knj. 1. Beograd, 1986].

Охотина, Турилов 1993 [О х о т и н а, Н. А., А. А. Т у р и л о в] *Дополнения к „Предварительному списку славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР“ (М., 1986)*. Москва, 1993 [Ohotina, N. A., A. A. Turilov] Dopolnenia k „Predvaritel'nomu spisku slaviano-russkikh rukopisnykh knig XV v., khraniashchikhsia v SSSR“ (M., 1986). Moskva, 1993].

Павлова, Желязкова 1999 П а в л о в а, Р., В. Ж е л я з к о в а. *Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 година*. Велико Търново, 1999 [Pavlova, R., V. Zhelyazkova. Stanislavov (Lesnovski) prolog ot 1330 godina. Veliko Tarnovo, 1999].

Пентковский 2001 П е н т к о в с к и й, А. М. *Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси.* Москва, 2001 [Pentkovskiĭ, A. M. Tipikon patriarkha Aleksia Studita v Vizantii i na Rusi. Moskva, 2001].

Попов 1872 П о п о в, А. И. *Описание рукописей и каталог книг Церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*. Москва, 1872 [Popov, A. I. Opisanie rukopiseĭ i katalog knig Tserkovnoĭ pechati biblioteki A. I. Khludova. Moskva, 1872].

Попов 1985 П о п о в, Г. *Триодни произведения на Константин Преславски* (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 2). София, 1985 [Popov, G. Triodni proizvedenia na Konstantin Preslavski (= Kirilo-Metodievski studii. Kn. 2). Sofia, 1985].

Попов 2003 П о п о в, Г. *Триод*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 4. София, 2003, с. 169–178 [Popov, G. Triod. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 4. Sofia, 2003, s. 169–178].

ПЭ *Карпинский монастырь.* (б. а.) – В: Православная энциклопедия. Т. 31. Москва, 2013, с. 223–224 [Karpinskiĭ monastyr'. (b. a.) – V: Pravoslavnaia entsiklopediia. T. 31. Moskva, 2013, s. 223–224].

Русек 1969 — Р у с е к, Й. *Из лексиката на среднобългарските триоди*. – Известия на Института за български език – БАН, 17 (1969), с. 149–180 [Rusek, Y. Iz leksikata na srednobalgarskite triodi. – Izvestia na Instituta za balgarski ezik – BAN, 17 (1969), s. 149–180].

Станковић 2003 — С т а н к о в и ћ, Р. *Рукописне књиге Музеја Српске православне цркве у Београду. Водени знаци и датирање.* Београд, 2003 [Stanković, R. Rukopisne knjige Muzeja Srpske pravoslavne tsrkve u Beogradu. Vodeni znatsi i datiranje. Beograd, 2003].

СБ — *Старобългарски речник*. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. Т. 1. София, 1999; Т. 2. София, 2009 [Starobalgarski rechnik. Otg. red. D. Ivanova-Mircheva. T. 1. Sofia, 1999; T. 2. Sofia, 2009].

Супрасълски сб. 1983 — *Супрасълски, или Ретков сборник*. Увод и коментар на старобългарския текст Й. Заимов. Подбор и коментар на гръцкия текст М. Капалдо. Т. 2. София, 1983 [Suprasalski, ili Retkov sbornik. Uvod i komentar na starobalgarskia tekst Y. Zaimov. Podbor i komentar na gratskia tekst M. Kapaldo. T. 2. Sofia, 1983].

Тихова 2012 — Т и х о в а, М. *Старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски.* Издадено от М. Тихова, с детайлно описание от Е. Уханова на най-стария препис (ГИМ Син. 262) [Tihova, M. Starobalgarskoto Uchitelno evangelie na Konstantin Preslavski. Izdadeno ot M. Tihova, s detaylno opisanie ot E. Uhanova na nay-staria prepis (GIM Sin. 262)] (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris fontes et dissertations, T. 58). Freiburg i. Br., 2012.

Успенский сб. 1971 — *Успенский сборник XII–XIII вв*. Издание подготовили О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон. Под редакцией С. И. Коткова. Москва, 1971 [Uspenskiĭ sbornik XII–XIII vv. Izdanie podgotovili O. A. Kniazevskaia, V. G. Dem'ianov, M. V. Liapon. Pod redaktsieĭ S. I. Kotkova. Moskva, 1971].

Христова, Загребин, Енин, Шварц 2009 — Х р и с т о в а, Б., В. М. З а г р е б и н, Г. П. Е н и н, Е. М. Ш в а р ц. *Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке – Санкт-Петербург*. София, 2009 [Hristova, B., V. M. Zagrebin, G. P. Enin, E. M. Shvarts. Slavianskie rukopisi bolgarskogo proiskhozhdeniia v Rossiĭskoĭ natsional'noĭ biblioteke – Sankt-Peterburg. Sofia, 2009].

Черторицкая 1994 — Ч е р т о р и ц к а я, Т. В. *Предварительный каталог церковнославянских гомилий календарного цикла по рукописям XI–XVI вв. преимущественно восточносла-*

вянского происхождения. Составлен Т. В. Черторицкой под редакцией Хайнц Миклас. / Č e r t o r i c k a j a, T. *Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz.* Unter der Redaktion von Heinz Miklas (= Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 91. Patristica Slavica. Bd. 1). Opladen, 1994.

Щепкина и др. 1966 Щ е п к и н а, М. В., Т. Н. П р о т а с ь е в а, Л. М. К о с т ю х и н а, В. С. Г о л ы ш е н к о. *Описание пергаментных рукописей Государственного исторического музея.* Ч. 2. *Рукописи болгарские, сербские, молдавские*. – В: Археографический ежегодник за 1965 год. Посвещен памяти М. Н. Тихомирова. Москва, 1966, с. 273–309 [Shtepkina, M. V., T. N. Protas'eva, L. M. Kostiukhina, V. S. Golyshenko. Opisanie pergamentnykh rukopiseĭ Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia. Ch. 2. Rukopisi bolgarskie, serbskie, moldavskie. – V: Arkheograficheskiĭ ezhegodnik za 1965 god. Posveshchen pamiati M. N. Tikhomirova. Moskva, 1966, s. 273–309].

BHBS И в а н о в а, Кл. Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. София, 2008 [Ivanova, Kl. Bibliotheca Hagiographica Balsano-Slavica. Sofia, 2008].

BHG H a l k i n, F. *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (= Subsidia hagiographica, 8a). Bruxelles, 1957.

BHGNA H a l k i n, F. *Novum auctarium bibliothecae hagiographicae graecae* (= Subsidia hagiographica, 65). Bruxelles, 1984.

Bojkovsky, Aizetmüller 1984, 1986, 1987, 1988 B o j k o v s k y, G., R. A i z e t m ü l l e r. *Paraenesis. Die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrers* (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. T. XX; XXII (XX.2); XXIV (XX.3); XXVI (XX.4). Bd. 1. Freiburg i. Br., 1984; Bd. 2. Freiburg i. Br., 1986; Bd. 3. Freiburg i. Br., 1987; Bd. 4. Freiburg i. Br., 1988.

CPG G e e r a r d, M. *Clavis patrum graecorum*. 5 vols. Supplement. Turnhout, 1974–2018.

PG M i g n e, J.-P. *Patrologiae cursus completus*. *Series graeca*. 161 vols. Paris, 1857–1866.

NOTES ON THE COMPOSITION OF MANUSCRIPT No. 138 FROM
THE A. I. KHLUDOV COLLECTION IN THE STATE HISTORICAL MUSEUM, MOSCOW

(Summary)

Manuscript No. 138 from the A. I. Khludov Collection is a Middle Bulgarian old-redaction Triodion from the second half of the XIII century, in which 15 synaxarion readings have been included. Their texts and composition are the subject of this article. Nine of the readings, whose author supposedly is St Clement of Ohrid (the readings on the Sundays of the Great Lent and the Saturday of Lazarus), are well known and explored. The remaining six texts have not been published or analyzed. All of them refer to the Old Bulgarian literature, but their oldest preserved copies are from the 13th century. While working in detail with the sermons associated with the name of St Clement, I hypothesize that the displacement of parts of three of them (on the fifth Sunday of the Great Lent, on the Resurrection of Lazarus and on the Palm Sunday) is due to shuffled leaves in the antigraph. Unnoted as an integral whole, the *Sermon on Palm Sunday* is present here under the authorship of Athanasius of Alexandria, while its second half has become the second part of the *Homily on the Resurrection of Lazarus*. A text about Cheesefare Saturday without a Greek original has been added here. This text can also be associated with the authorship of St Clement or bookmen of his school. It is published in the Appendix to the article. As a whole, the composition of the synaxarion readings from Triodion *Hlud138* is unique.

Keywords: Old-redaction Triodion; Hlud138 manuscript; Sermons of St Clement of Ohrid; synaxarion readings.

Klimentina Ivanova,
Cyrillo-Methodian Research Centre –
Bulgarian Academy of Sciences